

SZAKDOLGOZAT

Varga-Lapu Orsolya

MISKOLC

2013

MISKOLCI EGYETEM
ÁLLAM-ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
JOGTÖRTÉNETI TANSZÉK

A PROTESTÁNS PRÉDIKÁTOROK
VALLÁSI-POLITIKAI PERE
MAGYARORSZÁGON A 17. SZÁZADBAN

SZERZŐ: VARGA-LAPU ORSOLYA
TAGOZAT: LEVELEZŐ JOGÁSZ
KONZULENS: PROF. DR. STIPTA
ISTVÁN
EGYETEMI TANÁR

MISKOLC
2013

UNIVERSITY OF MISKOLC FACULTY OF
LAW

DEPARTMENT OF LEGAL HISTORY

THE RELIGIOUS-POLITICAL LAWSUIT
OF PROTESTANT PREACHERS IN
HUNGARY IN 17TH CENTURY

AUTHOR: VARGA-LAPU ORSOLYA

LAWYER
PART-TIME COURSE

CONSULTANT: PROF. DR. STIPTA
ISTVÁN

MISKOLC
2013

TARTALOMJEGYZÉK:

Bevezetés	1
I. A vallás helyzete a 17. századi Magyarországon	2
1. Állam és egyház	2
2. A katolikus egyház magyar és erdélyi sajátosságai	3
3. A reformáció Magyarországon	4
4. A reformáció Erdélyben	5
5. Erdély és protestáns uralkodói	7
6. A magyar reformáció sajátos vonása	8
7. Az ellenreformáció	9
II. Politikai helyzetkép az 1674-es per előtt	10
1. Életkörülmények a 17. századi Magyarországon	10
2. A Magyar Királyság egyensúlyozása	11
3. I. Lipót uralkodása alatt	13
4. Adók és fiskális perek	14
5. A magyar főúri szervezkedés	16
6. A bujdosók	18
III. A gályarabper	20
1. Gyászévtized	20
2. Jogtörténeti alapvetés	22
3. A per	25
4. A vádak	26
5. A bizonyítékok	28
6. A védelem	30
7. A vádlottak	31
8. Az ítélet után	32
IV. A per hatása	35
1. A Habsburg politika változása	35
2. Az eperjesi utóregés	37
Összegzés	39
Melléklet	41
Hivatkozott irodalom	48
Felhasznált irodalom	51

Bevezetés

Egy forrongó évszázadban, amikor a katolikus Európát a török veszedelem fenyegette, történt egy esemény, amely legalább olyan brutális és félelmetes volt, mint a végeláthatatlan harcok az Oszmán birodalommal szemben. Csakhogy ez az esemény, amelynek eredményeképpen több mint 700 protestáns papot idéztettek egy külön e célra felállított törvényszék elé, majd az elítélt, de áttérni nem akaró, hitéhez hű maradott 42 papot gályarabságba hurcoltak, nem barbár törökök, hanem művelt katolikusok cselekedete volt, pontosabban I. Lipót uralkodása alatt történt Magyarországon.¹ Nem csoda hát, hogy a környező országokat felháborította az egyre-másra napvilágra kerülő részletek és a gályarabságot túlélők elbeszélései. Követek sora jelent meg a bécsi udvarban, hogy követeljék a túlélők kiszabadítását és voltak, akik anyagilag is segítették az elhurcoltakat. De hogyan is történhetett meg ennyi protestáns meghurcolása abban az időben, amikor egész Európát elöntötte a reformáció hulláma? Mi volt a legnagyobb és legfontosabb ok, amiért ez megtörténhetett? Esetleg véletlen események szerencsétlen egybeesése miatt történt? Ebben a tanulmányban megpróbálom megkeresni és föltárni mindazokat az összefüggéseket, amelyek segítenek megvilágítani és megérteni hogyan történhetett. A tisztánlátáshoz viszont elkerülhetetlen az akkori társadalmi, vallási, politikai helyzet felvázolása, melyek tükrében ráhangolódhatunk az országban uralkodó helyzetre. Sokan és sokféleképpen feldolgozták már ezt a témát, ezért nagy merészség tőlem, hogy megpróbálom összedolgozni, összegyűrni azt az ágas-bogas, szövevényes cselekményhullámot, amely egymásba érve és egymásra hatva egy nagy volumenű vallási tisztogatásban csúcsosodott ki. Először a katolikus egyház térvesztését és a reformáció megjelenését, küzdelmét tekintjük át Magyarországon és Erdélyben. Indokolt a különválasztás, hiszen teljesen máshogyan alakult magyar részen és a fejedelemségben az új tanok fogadtatása. Erdély uralkodói teljesen más úton haladtak a reformációval kapcsolatban, amely nyilván különleges, a törökhöz való túl közeli helyzetéből fakadt, de az uralkodókat alapvetően jellemző vallási türelem éppen a Habsburgokkal ellentétes irányba hatott, és ez rányomta a bélyegét a magyar és erdélyi nemességre, illetve az udvar kapcsolatára is. Rövid kitekintéssel rálátást nyerünk a 17. században uralkodó életkörülményekre, hiszen az országban zajló háború során nem csak a töröktől kellett félni az itt élőknek. Nemcsak a német

¹ S. Varga Katalin: Vitetnek ítélszékre..., KALLIGRAM, 2002

és idegen zsoldosok, hanem a magyar katonáknak is fosztogatni, rabolni kellett, hogy fenntartsák magukat. Ezen kívül a hajdúk kegyetlenkedéseit, a tatárokat, majd a különböző hatalmi csaták során hol ennek, hol annak a főúrnak a csapatait kellett elviselnie a lakosságnak, nem beszélve a Habsburg ház kimerült forrásait, melyre a megoldást, a Magyar Királyságban keresték.

I. A vallás helyzete a 17. századi Magyarországon

1. Állam és egyház

Ma már olyan természetesnek vesszük, hogy különálló az egyház az államtól, mégis fontosnak tartom megvilágítani ezt a kérdést, hiszen az 17. században e két hatalom összefonódása még egyértelmű, sőt létfontosságú volt. A vallási problémák, összetűzések gyökere itt, ebben az összekapcsoltságban is keresendő, hiszen mind a peres eljárások, mind az agresszív rekatolizációs törekvések részvételében, megtervezésében, motiváltságában szerepet játszott a magyar katolikus klérus színe-java. Az egyház mindig is a feudális igazgatás fontos részét képezte, hiszen önálló törvényhozás, jogalkotás és közigazgatás jellemezte. A kánonjog egészen a 16. századig alakította és befolyásolta a római jog mellett a kor magán-, köz-, per-, és büntetőjogát, a kapcsolódás állam és egyház között olyan szoros és erős volt, hogy a királyok, az állam kötelessége volt az egyházi rendelkezések betartatása. Az egyház szervezete is az állammal szorosán együttműködve jött létre, hiszen a királyi vármegyék is az egyházi igazgatási területek figyelmével lettek kialakítva, segítve egymás működését. Az egyház ilyen fokú erejét I. István fektette le, és a későbbiek során a diplomáciában közreműködő és politizáló katolikus főrend kialakulása erősítette meg, így vált a római katolikus egyház államvallássá. A római katolikus befolyás azért is volt jelentős, mert Magyarország vallási vízvázasztóként funkcionált a többi országgal szemben. Kelet felé már nincs olyan állam, ahol katolikus többség lenne, dél felől pedig az iszlám miatt számított védőbástyának. Mindezek jelentőségét a gyakorlatban az egyházat megillető tized szedése, a privilegium fori (ügyeikben saját joghatóság) és 1404-ig a kánoni, rezervációs jogkör gyakorlása jelentette. A királyi főkegyúri jog Zsigmond idejében lett átvéve az egyháztól, tehát a főpapi székek betöltése innentől világi kezekbe került. Ez azért volt jelentős változás, mert ettől fogva akár világi személyek is kerülhettek egy-egy kolostor élére, illetve világiak is egyházi birtokokhoz juthattak. Ezt főleg a Habsburgok alkalmazták, és ha nem jelöltek ki senkit egy érsekség fejére, az udvari kincstárát illetve a birtok

jövedelme. Látható, milyen anyagi érdekek húzódtak a háttérben, mind a világi, mind az egyházi oldalon, és érthető, ha a 16-17. századi katolikus főurak féltették hivatalaikat, jövedelmeiket az új tanokat hozó, széles táborot megérintő új vallási felekezetektől. Az ország lakosságának viszont a katolikus rendek egyet jelentettek a Habsburg uralommal, így a tőle való elfordulás a Bécstől való elfordulást is jelentette.²

2. A katolikus egyház magyar és erdélyi sajátosságai

A 16. századig a katolicizmus és a pápaság befolyása egyértelmű Európában. A 10. században már kialakult püspökségek egyre gyarapodtak (Esztergom, Kalocsa, Veszprém, Eger, Pécs, Győr, Vác, Nyitra, stb.),³ de rövidebb időszakokra Moldva, Havasalföld, Dalmácia területén is létrejöttek ezek az egyházi szervek. Mikor Erdélyben is alábbhagyott a görög bizánci térítés, a 11. században már az Erdélyi püspökség is stabil helyzetben volt. Fontos látnunk ezt a jól megszervezett, szigorú rendben működő és gazdag (uralkodói) támogatottságot élvező egyházi szervezetet, hiszen csak így érthetjük meg, mekkora veszteséget is jelenthetett először a török, majd a reformáció térnyerése a katolikusok körében. Az Oszmán birodalom térhódítása alapjaiban ingatta meg ezt a homogén és stabil bázist ott - főleg Magyarországon és Erdélyben – ahol a török veszély a legközelebb volt. Természetesen a lutheri reformáció szele minden országot megérintett, de ebben a szorongatott térségben sajátos módon alakult, ellentmondásosan és végül tragikusan. A török térnyerése folytán a katolikus egyház folyamatosan veszített befolyásából, intézményeiből, egyházi tisztségviselőiből. Ez a folyamat már a mohácsi vész előtt megindult, így a 16. század végére jelentősen lecsökkent addigi státusza, óriási paphiány⁴ keletkezett. A Hódoltság területén egyre-másra vesztették el egyházmegyéiket, ami együtt járt a tisztségviselők elmenekülésével és a reformáció szabad térnyerésével, hiszen a török gyakorlatilag közömbös volt a leigázott területek vallási hovatartozásával kapcsolatban, illetve hol így, hol úgy viszonyult a szembenálló felekhez.⁵ A Magyar Királyságban a szabad területeken megmaradtak a katolikus nagybirtokok, így politikai befolyásuk is jelentős volt, nem úgy Erdélyben,

² Mezey Barna: Magyar alkotmánytörténet, Osiris kiadó, 2003.,210-220.o.

³Pach Zsigmond Pál: Magyarország története 1526-1686, Akadémiai Kiadó, 1985, 439-445.o.

⁴ Dóka Klára: Oktatási segédanyag a segédlevéltáros és levéltári kezelő tanfolyamok hallgatói részére, Magyar Országos Levéltár, 1998, 219-224.o.

⁵ Hegyi Klára-Zimányi Vera: Az Oszmán birodalom Európában, Corvina kiadó, 1986, 86-103.o.

ahol János Zsigmond birtokpolitikája miatt nem alakultak ki sem magánuradalmak, sem egyházi nagybirtokok. Az addig létrejött katolikus birtokok az államra szálltak, ezáltal nemcsak Erdély kincstára növekedett, hanem az uralkodó által pártfogolt, egész Európában itt a legkorábban megszilárdult, antitrinitáriusok száma is.⁶ Ez lehetett a fő ok, amiért Erdélyben hamarabb és jelentősebb számban jelentkeztek a katolikus vallástól eltérő irányzatok. Az uralkodói birtokpolitika mellett fontos különbség az uralkodók vallási meggyőződése (mely meggyőződés persze nem mindig mentes a politikától). Míg Erdélyben már János Zsigmond idejében, korát megelőzve a legkorábban jelentkezik a vallási türelem,⁷ addig a Habsburg ház uralkodóit az elkötelezett katolicizmus jellemzi. Annál is inkább, mivel a török támadása ellen ebben látják az egyik lehetséges támogatottságot, összefogást.⁸ Bár a Szent Liga első megalakulásakor eredménytelen volt, de I. Ferdinánd nyomán utódai is fontosnak tartották, így I. Lipót Habsburg uralkodó is, ehhez viszont elengedhetetlen volt a pápa támogatása.⁹ Hiába volt ekkorra már protestáns a túlnyomó többség Magyarországon, a katolikus főurak nem adták át helyüket sem az országgyűlésben, sem a hiteleshelyeken, sem más tisztségekkel kapcsolatban és soha nem merült fel a katolikus egyház felszámolása. E egyébként egyedülálló volt Európában, hiszen a környező országok protestáns uralkodói alatt protestáns nemesség volt. A magyar reformációval szemben Erdélyben a katolikusok ki lettek szorítva az egész államszervezetből, s 1566-ban a katolikusok vallásszabadságának végét is kimondják.¹⁰

3. A reformáció Magyarországon

Ebben a harcokkal telített 16. században már 1520-tól lehetett találni protestánsokat Magyarország nyugati részében. A 'protestál' tiltakozást jelent. Ez tökéletesen mutatja, mennyire jól használható lényegének megértésére: tiltakozás a szokások, intézmények, tanok ellen. Bár a mohácsi vész különös jelentőséggel bírt az elterjedésében, mégis, már korábban is vannak nyomai, hiszen az 1525.évi IV. törvénycikk kimondja, hogy a lutheránusokat meg kell égetni.¹¹ A református egyház hívei főleg a magyar nemességből, mezővárosok polgárságából, a végvári katonákból

⁶Pach Zsigmond Pál: Magyarország története 1526-1686, Akadémiai Kiadó, 1985, 450-457.o.

⁷mek.oszk.hu/02200/0228/html/01/311.html

⁸Dr Sára János: A Habsburgok és Magyarország, Atheneum Kiadó, 2000, 304-311.o.

⁹lexikon.katolikus.hu/S/Szent%20Liga.html

¹⁰Pach Zsigmond Pál: Magyarország története 1526-1686, Akadémiai Kiadó, 1985, 520-524.o.

¹¹<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1448>

és a parasztság közül került ki, akik főként az ország középső és keleti részein éltek. Az evangélikusok a peremvidékre szorultak, a dunántúli és felvidéki nagybirtokosok, a német városok polgárai és a szlovák parasztság tartozott ide. Magyarországon az unitáriusok csak délen, a Hódoltság területén vannak. A katolikusok csak bizonyos városokban, néhány nem reformált nemesi birtokon illetve a Székelyföldön maradtak fenn. A 16. század végére megtörténik a felekezetek egyházzá szerveződése is, egyházkerületek létesülnek, élükön a szuperintendensekkel (a katolikus püspök protestáns megfelelője). Tehát az evangélikus (lutheránus) mellett megjelentek a református (kálvinista), az unitárius (antitrinitárius illetve Szentháromságtagadó) hitvallások, a katolikussal együtt, mint bevett vallások. Ezeken kívül jelen voltak az anabaptisták (vagy újrakeresztelők), a szombatosok (csak Erdélyben) és a zsidó felekezet (vagy Mózes vallásúak) amelyek inkább a nem bevett, túrt vallási irányzatokhoz tartoztak.¹² Ez a sokszínűség hogyan is létezhetett együtt a magának egyeduralmat követelő katolikusok (gúnynevükön páristák) mellett? Ezek jogi elismerésére az 1566-os debreceni, majd az 1568-as tordai országgyűlésen került sor, amellyel Erdélyben négyre emelkedett a bevett vallások száma. A Magyar Királyságban nem sokkal később az 1606-os bécsi béke I. cikkelyében kiadott szabad vallásgyakorlást az 1608. évi országgyűlésen is megerősítették, de ez csak az evangélikus és református irányzatra vonatkozott.¹³ Ezen kívül nagyon fontos mozzanat az 1620-1622-es nikolsburgi béke, ami a fentieket megerősítette, majd a linzi béke 1645-ben kimondta, hogy az egyházi épületek nem tartoznak a nemesi birtokhoz, vagyis azok is a vallásszabadság részét képezik. Virágzott tehát a protestáns vallás minden irányzata, egészen a lipóti abszolutizmus 1670-es időszakáig, de mielőtt rátérnénk az akkori változásokra, tekintsük át Erdély vallási helyzetét.

4. A reformáció Erdélyben

A politikai önállósulás és a reformáció folyamata egybeesett Erdélyben. A 11. századtól kezdve a gyulafehérvári püspök (gyakran erdélyi püspökségnek nevezik) az erdélyi kereszténység feje, mely főleg az anyaország és Erdély kapcsolatának megszilárdítása miatt lett felállítva. Nagyságát és hatalmát tekintve, a gyulafehérvári

¹² Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, Gondolat Kiadó, 1985, 62-79.o.

¹³ Dóka Klára: Oktatási segédanyag a segédlevéltáros és levéltári kezelő tanfolyamok hallgatói részére, Magyar Országos Levéltár, 1998, 225-226.o.

püspökségnél csak az egri volt nagyobb és gazdagsága is jelentős volt.¹⁴ A következő századokban viszont mindinkább megmutatkozott a katolikus főpapság pénzéhes és világi bűnökkel tarkított tevékenysége, amely főleg itt Erdélyben látszódott erőteljesen, hiszen távol volt az anyaország vizslató szemétől.¹⁵ Nem csoda hát, hogy a Luther által elindított folyamatok itt eltérően, drasztikusabban alakultak. A 16. század elejében megkezdett folyamat beteljesedik és a század végére a katolikus, a református, a lutheránus és unitárius vallás szabadsága teljes. De a törvények mellett nagyban befolyásolta az igazi vallásgyakorlást az éppen aktuális fejedelem, vagy nagyobb földesúr pártfogása, vagy ellenzése is. János Zsigmond katolikus születésű volt, majd áttért a lutheránus, később református hitre, de már unitáriusként halt meg. Ő mondta egy hitvitán: "...a mi birodalmunkban... azt akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik...".¹⁶ A Báthory uralkodócsalád már katolikus volt, de mindig tiszteletben tartották a négy bevett vallást. De csak az elfogadott vallási ágazatokat, hiszen például Báthori Zsigmond üldözte a később fellépni próbáló szombatosokat. De az is ugyanilyen természetes volt, hogy katolikus püspök ekkor már nem tartózkodhatott Erdélyben, a Habsburgokkal való túlzott összefonódása miatt. Az 1601-től fellépő protestáns üldözés fő oka Basta volt, Rudolf által Erdély élére állított gubernátor személyében. A kegyetlenkedő kormányzó szívesen tett eleget uralkodója kérésének, és sok esetben agresszív és erőszakos módszerekkel foglalata vissza a katolikus templomokat. Ekkor erősíti meg Rudolf a protestáns ellenes törvényeket, az 1604. évi országgyűléshez csatolt 22. törvénycikkben.¹⁷ Erdély Bethlen Gábor uralkodása alatt éri el aranykorát. Ő volt az a fejedelem, aki megfelelően tudott lavírozni a két hatalmas szomszéd között, és a magyar rendi jogok mellett a protestantizmust is zászlajára tűzte. A következő nagy lépés I. Rákóczi Györgyhez fűződik, aki kivívta a protestánsok vallásszabadságát újra a linzi békével. Az erdélyi nemzetségek közül a szászok evangélikus, a magyarok és székelyek katolikus, református és unitárius irányt képviseltek, míg az ortodox keleti vallás a román lakosság sajátja volt.¹⁸ A változás tehát az uralkodók támogatásának,

¹⁴ Pokoly József: Az erdélyi református egyház története, Franklin Társulat, 1904, 10-16.o

¹⁵ Pokoly József: Az erdélyi református egyház története, Franklin Társulat, 1904, 20-25.o.

¹⁶ www.eokik.hu/data/files/122783351.pdf

¹⁷ www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=3102

¹⁸ www.uni-miskolc.hu/~bolbaju1/1.pdf

vagy éppen ellenzésének a függvényében mozgott, de a református vallás, mint államvallás, csak itt, Erdélyben létezhetett.¹⁹

5. Erdély és protestáns uralkodói

Erdélyben is az önállóság volt az eddigi legfőbb cél, de ezután már Erdély vezető szerepre tört, pedig önállósága csak a Török Birodalom erejétől függött. A Bécsi udvar, bár szívesen kiterjesztette volna befolyását a fejedelemségre, de oly nagyon lefoglalta a franciákkal való hadakozás, hogy nem merte kockára tenni a törökkel fennálló békét. A magyar rendek viszont Erdély különállását csak ideiglenesnek tekintették és úgy gondolták, a Magyar Királyságnak kellene befolyással lennie az erdélyi ügyekre. Erdély ugyanezt gondolta, természetesen fordítva. Míg Bethlen komolyan hitt a magyar korona megszerzésében, addig I. Rákóczi György már belátta, a török soha nem engedné meg egy túl nagy ország egyesülését.²⁰ Dolgozatom szempontjából fontos, hogy a fejedelem, akit „bibliás fejedelemnek” is hívtak, erőteljesen védte a protestánsokat. A fejedelmek egyházpolitikája olyan fontos volt a században, hogy Bethlen ideje alatt Erdély református aranykorát élte, szinte államegyháznak tekinthetjük. A magyar rendek számára aranyat értek Erdély és a bécsi udvar között fennálló harcok, hiszen ennek függvényében érthettek el az országgyűléseken olyan eredményeket, amelyekre enélkül nem lett volna lehetőségük. Bár ezek a sikerek, hosszú távon negatív hatással bírtak, hiszen az udvar ez alapján egyre gyakrabban használta a „rebellis” jelzöt a magyar rendekre. Ha megnézzük, hogy Erdély a török vazallusa volt, akkor érthető a német főurak bizalmatlansága. A fejedelemségben ekkor még szó sincs a Magyarországon már régóta zajló ellenreformációról, a református püspök a fejedelem udvari papja is egyben.²¹ Ezek után II. Rákóczi már nélkülözött minden óvatosságot és nagyravágyó tervei bukása után Erdélyben, a török által kinevezett Apafi Mihály már nem volt olyan pozícióban, hogy a magyar főurakat támogassa a Habsburgok ellen. Bár Apafi keze bizonyos értelemben meg volt kötve a török által, mégis igen sokat tett a református egyházért. Tehát elmondhatjuk, hogy Erdélyben egészen a század végéig támogatták a reformációt, a Magyarországról elüldözött protestánsokat szívesen

¹⁹ mek.oszk.hu/01800/01885/html/index5.html

²⁰ Makkai-Mócsy-Szász: Erdély története második kötet 1606-1830-ig, Akadémia Kiadó, 1986, 619-632.o.

²¹ <http://www.melte.hu/?q=node/101>

fogadták és segítették. Ezzel szembe mentek a habsburg rekatolikus törekvéseknek.²²

6. A magyar reformáció sajátos vonása

Miben különbözött a magyar reformáció az Európa többi országában lezajló folyamattól, ha egyáltalán különbözött? Az országba érkező lutheri tanok, már jóval tompább, kevésbé radikális eszmét hordoztak, mint eredetileg. A magyar hitújítók például sohasem terjesztették, hogy minden hívő pap, és a világi hatalom szükségességét még erőteljesebben hangoztatták, mint a wittenbergi prédikátor. A lutheri irányzat egyeduralmát Magyarországon a 16. század közepétől a reformáció kálvini vagy helvét, Svájcban származó, irányzata döntötte meg. A Kálvin nevével fémjelzett hit elsősorban a mezővárosi és a falusi parasztság körében terjedt, majd tömegeket nyert meg a már lutheránus lakosság soraiból is. Követői a kálvinizmus vallási és főleg társadalmi tanai iránt lettek fogékonyak. Az ellenállási jogról szóló tétellel, amely a zsarnokölés lehetőségét jelentette, a nemesek a rendi ellenállást, a parasztok pedig az urakkal való szembenállás lehetőségét igazolták. Azt is vonzónak találták a kálvinizmus hazai hívei, hogy elveik szerint az életüket egyébként szinte minden területen irányító hatalmakat kirekeszthetik az egyházi ügyekből.²³ A magyarországi reformátusok tisztán látták az ország sivár helyzetét, s így a helyzetről alkotott képük összefügg újító tevékenységükkel, de csak annyiban, hogy azok ismerték fel a társadalom és a politika tarthatatlan helyzetét, akik végül reformátorok lettek. A magyar reformátorok állásfoglalása nem a reformáció tanaiból következett, hanem a hagyományos gondolati elemekből, tehát a katolikus hitvilágból. Így állították össze mondanivalójukat, amely a sivár jelenről és a közeli megszabadulásról szólt. A forradalmi eszmék olyan értelemben hiányoznak, hogy a protestánsok, bár szólnak az országban uralkodó kilátástalan és tarthatatlan helyzetről, mégis passzivitásra köteleznek, nem uszítanak megtorlásra, vagy bármilyen aktív beavatkozásra.²⁴ A török maga a Sátán, de vele szemben békésen kell harcolni, ezt hirdette maga Luther is, egészen addig, amíg a pasa 1529-ben Bécs alá nem ért. Ekkor Luther is „megijedt” és szembefordulva egykori elveivel, a tevékeny ellenállást sürgette. A magyar protestáns prédikátorok nem vették

²² Dr. Márki Sándor: Az újkor története, Atheneum Rt., 2000, 83-110.o.

²³ Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, Gondolat Kiadó, 1985, 59-68.o.

²⁴ Pach Zsigmond Pál, Magyarország története 1526-1686, Akadémiai Kiadó, 1985, 487-489.o.

figyelembe ezt, és a fellángolások inkább az uralkodóház elnyomó politikája, mintsem a török elleni harcokban jelentkeztek.

7. Az ellenreformáció Magyarországon

Az ellenreformáció már a 16. század közepén elkezdődött. Az 1525.évi országgyűlésen kimondott lutheránusok máglyahalálra ítéltése volt az első intézményes protestánsok elleni cselekedet, míg a bécsi béke vallásszabadságot biztosító rendelkezéseit 1608-ban foglalták törvénybe.²⁵ A következő lépésben Oláh Miklós esztergomi érsek nemcsak a szokásos módon üldözte a protestánsokat, hanem behozta a jezsuita rendet az országba, amivel a keresztény iskoláztatás színvonalát emelte, és egyben a protestánsok legfőbb ellenségeit telepítette le.²⁶ A jezsuiták előbb a főúri réteget akarták visszahódítani és ezt a taktikát követte, akkor már sikeresen, Pázmány Péter is. Pázmány nagyon művelt és kifinomult hitvitái szembeszálltak a protestáns írásokkal, neki köszönhető közel 30 magyar nemesi család visszatérítése is. Mint esztergomi érsek rengeteg pénzt áldozott katolikus papneveldek felállítására, de nem volt erőszakos térítő. Mindent megtett, amit jogilag megtehetett, legkeményebb lépése a protestáns templomok elvétele volt, melynek jogi alapját adta, hogy a földesúrhoz tartoznak a területén lévő templomok, így katolikus földesúr csak katolikus templomot tarthat fenn.²⁷ Pedig egy pápához írt levele szerint a lakosságban ekkorra már a tizedénél is kevesebb volt a katolikusok aránya. Egészen Lipót uralkodásáig viszonylagos békében éltek a katolikusok és protestánsok, melynek valószínűleg oka lehetett a török közelsége és befolyása Magyarországon.²⁸ A viszonylagos béke alatt értem, hogy a templomfoglalások és reformált papok elűldözése ellenére, amely gyakorinak számított, nem volt intézményes állami kerete a nem katolikusok üldözésének. Már korábban is történtek erőszakos áttérítések a földesurak részéről, de ezek egyéni döntések voltak, mindenféle jogi alap nélkül. A templomok elvétele, visszaadása ügyében az 1646-47.²⁹ évi országgyűlésen született határozat, melyben a katolikusok által elvett 300 templom visszaadásáról határoztak. Itt még erős volt a protestáns befolyás az országgyűlésben, bár ekkorra már szinte nem maradt protestáns nagybirtokos a

²⁵ http://www.habsburg.org.hu/files/konyvek/bocskai_3_otodik_fejezet.pdf

²⁶ Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, Gondolat Kiadó, 1985, 80-85.o.

²⁷ <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-pazmany.htm>

²⁸ <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-tolerancia.htm>

²⁹ Mezey Barna: Magyar Alkotmánytörténet, Osiris kiadó, 2003, 222-226.o.

Dunán túl.³⁰ Az 1674-es per előtt, már 1670-ből találni olyan feljegyzéseket, kérelmeket, panaszokat, amelyből kitűnik, hogy a protestánsok ellen már a különleges bírósági eljárások előtt is történtek erőszakos cselekedetek: Templomokat foglaltak vissza, prédikátorokat üldöztek el. Ennek a folyamatnak az eredményeként 1680-ra három protestáns mágnás családot tartanak számon Magyarországon.³¹ A Zrínyi által kezdet Wesselényi féle összeesküvés véres befejezése után a bécsi udvar vérszemet kapott, elérkezettnek látták az időt, hogy bevezessék az abszolutizmust a Magyar Királyságban. A magyar katolikus főrendek ezzel egyidőben úgy vélték, hogy a főurak szervezkedését kihasználhatják a protestánsok elleni átfogó támadásra, amelynek megvalósításához a námet zsoldosoktól minden segítséget megkaptak.³²

I. Politikai helyzetkép

1. Életkörülmények a 17. századi Magyarországon

Az ország három részre szakadása után hatalmas nyomás nehezedett a lakosságra. Egyre nagyobb területről menekültek el az emberek, amelyeket felgyújtottak, vagy egyéb módon tettek érdektelenné az ellenség számára, így addig virágzó települések váltak lakatlanná, óriási területek műveletlenné, mocsarassá. De korántsem csak a töröktől kellett tartani, hiszen a bécsi béke után 5-6.000 végvári katonát elbocsátottak, akik menet közben fosztogatták az útjukba kerülő településeket. A megmaradt vitézség sem úgy kapta a zsoldot, hogy az elég visszatartó erő lett volna. Jellemző a katonai vezetők korrupszájára, hogy bár Bécsből megérkezett a muníció, de a katonák fizetése már csak a tábor felső „soraiba” jutott el. Elkerülhetetlen volt, hogy az elégedetlen, sokszor éhes katonaság a lakosságtól hajtja be a „jussát”.³³ A törökkel felváltva fosztogatták a megfélemlített népet, akik sokszor nem is tudták, kitől rettegjenek jobban: a zsoldosoktól, vagy az ellenséges töröktől. Ezeken kívül még ott voltak a kegyetlenségükről híres hajdúk is, akik talán a legnagyobb károkat okozták a magyaroknak, s korabeli elbeszélések szerint, még a törökök sem értették

³⁰ Domanovszky Sándor: Magyar művelődéstörténet III. kötet, Szekszárdi nyomda, 1991, 425-438.o.

³¹ Marczali Henrik: Magyarország története, Atheneum rt., 2000, 516.539.o.

³² Ágoston Gábor-Oborni Teréz: A 17. század története, Pannonica Kiadó, 2000, 121-135.o.

³³ Pálffy Géza: Romlás és megújulás 1606-1703-ig, Kossuth Kiadó, 2009, 50.68.o.

magyar honfitársaikkal szembeni brutalitásukat.³⁴A kettős adóztatás is rendkívüli terhet jelentett. Nemcsak az uralkodónak, hanem a töröknek is adót kellett fizetni, ezen kívül még a hajdúk is gyakran zsaroltak egy-egy települést, de emellett a földesurak sem akartak elesni eddigi jövedelmeiktől. De ha ez nem lett volna elég, akik túléltek a harcokat, azokat sok esetben rabszolgának hurcolták el az Oszmán birodalom valamelyik szegletébe, amely gyakorlat a század elején virágzó rabszolga-kereskedelemmé vált, tekintve a gazdag váltságdíjakat.³⁵S ne feledjük, hogy ilyen körülmények között, amikor minden pillanatban támadástól kellett tartani, egyre kevesebb ember maradt, aki művelte a földet. A lakosság nagy része a hegyekben, erdőkben keresett menedéket, vagy nagyobb városok fala közé menekült. Mindezek a körülmények tökéletes táptalajt biztosítottak a megmerevedett vallási eszméket felváltó, azokat új megvilágításba helyező reformáció magvainak, illetve az elégedetlen Habsburg-ellenes réteg szervezkedéséhez.

2. A Magyar Királyság egyensúlyozása

A 17. században tanúi lehetünk a szétagolt Magyarország további hánykolódásának. Az ország három részre szakadt, így három különböző, de egymásra nagyon erőteljesen ható terület jött létre. Mindnek különböző a jogállása, az ellensége és a céljaik is. Valójában két nagy birodalom hatalmi harcának központi figurája volt Magyarország és Erdély, kiegészülve a Török Hódoltság területével. A Királyi Magyarországon mi is lehetett volna a legfőbb kérdés, ha nem az, hogy Habsburg abszolutizmus, vagy rendek általi szabad királyválasztás. Ez a kérdés végigvonul a századon és csak annyiban változik, hogy honnan illetve kitől kell segítséget kérni az utóbbi megvalósításához. Mivel a magyar rendek folyamatosan elégedetlenkedtek a bécsi udvar török elleni tehetetlensége miatt és a protestáns alsóházzal is meggyűlt a császár baja, a Habsburgok bizalmatlanul tekintettek összességében a magyarokra. Nagyon sok probléma gyökere volt, hogy a Habsburg uralkodók sem folytattak következetes politikát. A század elején Mátyás és bátyja, II. Rudolf, hatalmi harca lezárult, az 1608. évi országgyűlésen, a magyar rendek királlyá koronázták Mátyást, aki igen sok engedményt tett hálája jeléül. Ekkor szentesítették a szabad

³⁴www.derimuz.hu/files/konyvtar/MEGY_HAJB_Hbmmk_10.pdf

³⁵<http://mek.niif.hu/00900/00940/html/doc/c300676.htm>

vallásgyakorlást, a nádorválasztást tovább reformálták, a vármegyék is erősebb pozícióba kerültek.³⁶ Előbb katolikus, majd halála után protestáns nádora lett a Magyar Királyságnak.³⁷ Egyik ellen a protestánsok, másik ellen a katolikusok ellenkeztek, jól mutatva, milyen megosztottságot jelentett a vallási különbözőség a nemesek között. Ez természetesen az uralkodóknak sem tetszett, hiszen minduntalan ezzel kapcsolatos viták merültek fel az országgyűléseken, ami a később már következetesebb katolikus irányt követő Habsburgoknak csak nyűg volt, bár a megosztott magyarság kisebb veszélyt jelentett egy esetleges felkelés során. A magyarok viszont kezdtek rájönni, hogy az ország csak egy kulcspozícióban lévő védőbástya és nem „csak” a harmincéves háború miatt nem történik meg a török kiűzése, hanem a Habsburgok– figyelembe nem véve a magyar érdekeket - békére törekednek a szultánnal. Természetes volt Bécs békevágya a törökkel, hiszen körös-körül problémák garmada vette el erejét. Kívül a protestáns fejedelmek uniója veszélyeztette a német és spanyol Habsburg érdekeket, eközben a pápa és az egész katolikus világ fölháborodott az 1609. évi vallási engedményeken. Mátyással szemben utódja, II. Ferdinánd, már legfőképpen az ellenreformáció kérdésében volt hajthatatlan. Olyan lelkesen harcolt a protestánsok ellen, hogy a Szentszéktől megkapta a „katolikus egyház legelszántabb védelmezője” címet.³⁸ Uralkodása alatt ezrével menekültek el a protestánsok Ausztriából és Csehországból, s ezt az arrogáns és erőszakos protestáns ellenességet gyakorolta Magyarországon is, ahol Pázmány Péter volt legfőbb segítője ebben, bár ő a békésebb meggyőzést választotta.³⁹ Halála előtt Ferdinánd mindenképpen el akarta fiát fogadtatni a magyar rendekkel, annál is inkább, mert a német és katolikus réteg tartott egy lehetséges protestáns uralkodótól. Így az 1625. évi országgyűlésen III. Ferdinánd magyar király lett. Annak ellenére, hogy őt is jezsuiták nevelték, mégis sokat tanult apja „hibáiból” és bár ellene volt a protestánsoknak, már nem minden eszközt használt fel az „akatolikusok” megtörésére. Uralkodása alatt egyik legkomolyabb ellenlépést I. Rákóczi György miatt kellett megtennie, aki török engedéllyel megtámadta Magyarországot 1644-ben.⁴⁰ Ezzel Bethlen nyomdokába lépett Erdély, s a harcokat lezáró 1648-as linzi béke fontosságát mutatja, hogy Rákóczi kikényszerítette a vallásszabadságot a

³⁶<http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=2&f=3104¶m=3104#tv3104>

³⁷ Herber- Martos- Tisza- Moss: Történelem 1500-1789, Reáltanoda, 1997

³⁸<http://mult-kor.hu/cikk.php?id=502>

³⁹ Szvák Gyula: Magyarország uralkodói, Pannonica Kiadó, 2003, 193-215.o.

⁴⁰ Oborni Teréz: Erdély fejedelmei, Pannonica Kiadó, 2002, 88.96.o.

fejedelemségben. Ebben a rövid „békeidőszakban” II. Ferdinándnak még sikerült fiát, Lipótot, 1655-ben magyar királlyá választania.⁴¹

3. I. Lipót uralkodása

Az egyik leghosszabb uralkodási idővel rendelkező Lipótot nem erre a pályára szánták. Jezsuitákkal körbevéve, papnövendék volt, s csak bátyja hirtelen halála után, mindössze három évvel apja halála előtt kezdik felkészíteni az uralkodásra. Az 1655. országgyűlésen apja el tudja fogadtatni a rendekkel Lipót magyar királlyá választását, de már ekkor megmutatkozik a későbbi ellentét, hiszen Zrínyi és az egész protestáns alsóház ellenzi⁴². A cseh korona is az övé, de a Német-Római császári címet csak pár évvel később kapja meg, méghozzá protestáns támogatással. A fiatal, még alig 18 éves király, nem uralkodásra termett, ezt környezetében is tudják, ezért miniszterek és tanácsadók vették át az irányítást. Előbb Auersperg, Lobkowitz és Portia hercege irányítja a politikát, akik jellemzésére elég annyi, hogy mindegyikük a francia királlyal történő levelezésük miatt lett kegyvesztett. Ezek, s Lipót közvetlen környezete szerint a magyarok nem országuk szuverenitását féltik, hanem egyszerűen németgyűlölők. Ez a téves eszme meghatározta az uralkodó érzéseit és alapot adott későbbi kegyetlen, abszolútus kormányzásának.⁴³ Uralkodása elején, már 1656-58-ban jelentős problémával kellett szembenéznie: II. Rákóczi György fejedelem meggondolatlanul, a török engedélye nélkül megtámadta Lengyelországot, így magára haragította a Portát. A konfliktus kiszélesedett, és a bécsi had részvételével végül nagyhatalmi háborúvá vált. Az 1664-ig tartó harcokban, több olyan esemény is történt, amely megbotránkozta és Lipót ellen fordította a magyarokat. Ilyen eset volt, amikor 1661-ben az udvari haditanács által kinevezett Montecuccoli szinte harc nélkül elvonult és magára hagyta a „németekhez vonó” erdélyi fejedelmet, Kemény Jánost. Kemény és a török által fejedelemnek választott Apafi csatájában Kemény esett el, ezzel véget ért Erdély aranykora. Bécs számára ez azzal a következménnyel járt, hogy Erdélytől már nem kellett tartania és sokkal keményebben lépett fel az 1662-es országgyűlésen a rendek ellen. Az ekkor

⁴¹ Dr. Sára Sándor: A Habsburgok és Magyarország, Atheneum Kiadó, 2000, 310-315.o.

⁴² Uő. 306-308.o.

⁴³ Dr. Sára János: A Habsburgok és Magyarország, Atheneum Kiadó, 2000, 311.o.

beiktatott 1662:1. és 2. törvénycikk⁴⁴ szerint - amelyek a vallási sérelmeket voltak hivatott félretenni – az országgyűlést a királyi előterjesztésekkel kell ezután kezdeni és sor kerül a külföldi katonák kivételére (azonban ez már nem került végrehajtásra). A protestánsok elhagyják az országgyűlést, egyre mélyül a szakadék az uralkodó és reformált nemesei között.⁴⁵ A további harcok lezárásaként 1664-ben megkötik a - magyarok számára érthetetlen – vasvári békét, amely újra, most már visszafordíthatatlanul felkorbácsolja az indulatokat. A szentgotthárdi győzelem után már kilenc nappal létrejött a német-török béke megállapodás, amely az addigi birtokviszonyokat fenntartotta. A magyarok kisémmizve érezték magukat, Erdély pedig a szultán fönnhatósága alá került. Ezek a győzelem ellenére megalázó feltételek még azokat is az udvar ellen fordította, akik eddig szilárd támaszai voltak. A Wesselényi féle összeesküvés megtorlása után a bujdosók Erdélybe mentek, ahol a Lipót által elbocsájtott, elégedetlen végvári katonák csatlakozásával újabb felkelés alakult ki. A kurucok célja a testi és lelki szabadságjogok és a protestánsok vallásgyakorlásának helyreállítása volt. A felkelést letörték, de ez a két ellenállási próbálkozás jó ürügyet adott Lipótnak az abszolutikus kormányzás teljes bevezetésére.

4. Adóztatás és fiskális perek

Az adózási rendszer átalakítása nagyon súlyos terheket rótt a Magyar Királyságban élőkre. Az udvar mindenáron át akarta hárítani az anyagi terheket az örökös tartományokról, a magyarokra. A katonák fenntartása rengeteg pénzt felemésztett ezért 1671-ben Lipót kiadja első adópátensét,⁴⁶ amellyel a birodalom összes terhének 40 %-a Magyarországra hárult. Ezekon túl a végvári katonák kétharmadát bocsájtották el 1672 tavaszára, ami újabb ellentéteket és értetlenséget szült a magyar nemesség körében.⁴⁷ A felszabadult katonáknak viszont meg kellett élniük valamiből, így hazatértek, de azzal szembesültek, hogy jobbágysorba kell visszasüllyedniük, hiszen a földesurak az adórendeleteket a jobbágyságra hárították. Mivel a terhek szinte a tízszeresére emelkedtek, az udvar joggal tartott egy esetleges felkeléstől, így hamarosan újabb pátens jelenik meg, amelyben a felére csökkentik az

⁴⁴ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=3332>

⁴⁵ Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, Gondolat Kiadó, 1985, 107-1010.o.

⁴⁶ Gerencsér Ferenc szerk.: Magyar történelmi kronológia, Megapress 2000 kft., 1998, 62.o.

⁴⁷ <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00017/02czigany.htm>

előzőben kiadott terheket. Az új rendelet szerint felét a földesúr, felét a jobbágyok fizették volna, de ez csak papíron létezett, a valóságban a jobbágyokra terhelték az egészet. Eközben elkezdték összeírni a jobbágyportákat, a visszaélések elkerülése miatt, ami újabb indulatokat szült a nemesség körében. De nem csak a rendelet túlzott adómértéke, hanem kiadásának módja is problémát okozott, hiszen Lipót az országgyűlés összehívása nélkül önállóan hozott rendeleteket, egészen 1681-ig.⁴⁸ Az elégedetlenségeket csak tetőzte, hogy már a század elején is történtek hűtlenségi megvádolások, amelyeknek legtöbbször gazdasági okai voltak és minden esetben valamely nemesember ellen indultak, hogy aztán elítélése után jószágai, vagyona a kincstárra szálljon.⁴⁹ Egyik ilyen nagy port kavart eljárás volt Illésházy István, későbbi nádor elleni eljárás, amely 1601-1603-ig tartott és jószág- és fővesztésre ítélte az akkori Trencsényi főispánt.⁵⁰ Tehát ekkor is voltak tömeges hűtlenségi perek, amelyekkel a súlyos adósságba keveredett Habsburg kincstár magyar nemesi és főúri birtokok lefoglalásával igyekezett megmenekülni a szorult helyzetből. Ekkor Illésházy mellett Pethe Ferenc, Homonnai Bálint, Rákóczi Zsigmond bevádolására is sor került, amelyek által hatalmas vagyon került az üres kincstárba. 1670-től került sor újra, a Habsburgok anyagi problémáinak enyhítésére, a hűtlenségi, vagy fiskális perek elindítására. A Zrínyi Miklós által elindított összeesküvés leleplezése után, Lőcsén kezdte meg működését 1670-ben a magyar kancellária által felállított bizottság, gróf Rottal János vezetésével és hamarosan delegatum judiciummá alakult, kizárólag katolikus képviselőkkel, mely a magyar jog alkalmazásával járt ugyan el, de mivel a lázadók I. Lipót uralkodót is fenyegették tetteikkel, így császári jogot is alkalmaztak. A vagyonek Kobzásokkal kapcsolatban pedig főleg így jártak el, hiszen Werbőczy Hármaskönyve szerint, a még életben lévő fiúgyermek részét nem lehet lefoglalni, ezzel szemben az császár törvénye ezt megengedi és az eljárások ez alapján lettek lefolytatva. A cél a Habsburgok elleni összeesküvésben⁵¹ résztvevők elítélése volt, amelyet viszont ki lehetett váltani. Nyilván jobban megérte az udvarnak, hiszen például Báthory Zsófia 400.000 forint váltságdíjat fizetett fia, I. Rákóczi Ferenc büntetlenségéért, amely többszöröse volt Erdély éves török adójának. Ezen kívül több mint 200 személy szabadult meg a fővesztéstől ilyenformán. Mindent azért az udvartól sem lehetett megvásárolni, példát kellett statuálni, így

⁴⁸ <http://lexikon.katolikus.hu/L/Lip%C3%B3t,%20I..html>

⁴⁹ Dr. Márki Sándor: Az újkor története, Atheneumrt, 2000, 89-127.o.

⁵⁰ Gerencsér Ferenc szerk.: Magyar történelmi kronológia, Megapress 2000 kft., 1998, 52.o.

⁵¹ lexikon.katolikus.hu/W/Wesselényi-összeesküvés.html

1671-ben több magyar nemes mellett kivégezték Zrínyi Pétert, Frangepán Ferencet és Nádasdy Ferencet, mint legfőbb felbujtókat, később Erasmus Tannenbach grófot is. A kivégzések mellett százakat börtönöztek be, de több halálos ítélet nem született.

5. A magyar főurak szervezkedése

Úgy gondolom, az 1670-től elkezdődött perfolym első állomása a Zrínyi Miklós által elkezdett, majd többek közt Wesselényi Ferenc által folytatott rendi szervezkedés volt. Nem állíthatom, hogy ez volt a kiváltó ok, hiszen olyan sok másik esemény is elég indokul szolgált egy összeesküvés fellángolására, de a szervezkedés leleplezése kellő indokot szolgáltatott az uralkodónak, hiszen a bécsi propaganda „magyar-horvát ” keresztényellenes összeesküvéssé torzította a főrendi megmozdulást. Jól jött tehát Bécsnek, a későbbi perek megindítására, a majdani vádak alátámasztására. Erre a legjobb példa, a perben (és a Habsburgok által is terjesztett propagandában) oly sokszor felhozott Vitnyédi István levelei. Olyan gyakran hangzik el a soproni ügyvéd neve a jegyzőkönyvben, hogy egy korabeli hivatalnok Szelepcsényi és Vitnyédi neve alatt iktatta az eredeti dokumentumot.⁵² Tehát ez az a személy, aki (az iratokat olvasó számára) összeköti az 1670-es és a prédikátorok elleni eljárást, mint legfőbb bizonyíték. Ez a fiatalember Nádasdy Ferenc országbíró udvarában szerezte műveltségét és később már Zrínyi Miklós ügyvédjeként tűnik fel.⁵³ Annál a Zrínyinél, akit sikeres téli hadjárata 1664 után szinte hőssé vált a közvélemény szemében. De nyáron elesik Új-Zrínyivár (melynek felépítését a törökök, majd Bécs is tiltotta), és bár a császári sereg ott tartózkodik, mégsem akadályozza meg a vár fölrobbantását. Zrínyit leváltják tisztségéből, így már nélküle zajlik le a szentgotthárdi győzelem a török felett. Ekkor jön létre a vasvári békeszerződés, amely 20 évre konzerválja az addig elért területi foglalásokat és az alapvetően királypárti Zrínyi Miklóst is tettekre ösztönzi. A Zrínyik legfőbb jellemzői a törökellenesség és a királyhűség voltak. De a korabeli politikai történések felnyitották a horvát bán szemét és rájött, hogy a Habsburgok és magyarok érkei nem egyeznek meg. A megoldást azonban nem külföldi segítséggel képzelte, sem a francia, sem a török kapcsolatot nem támogatta, szerinte egy nemzeti hadsereg felállítása lenne a megoldás, de ehhez az ország belső rendjének a megteremtése az

⁵² S.Varga Katalin: Vitetnek ítélőszékre..., Kalligram, 2002, 15-16.o.

⁵³ http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_6179_section_1628.pdf

első feladat. Ehhez erős központi hatalom, jól felhasznált adók kellene, így az abszolutista kormányzást sem vetette el és az egyház visszaszorítását is sürgette műveiben.⁵⁴ Ezeket az elképzeléseket azonban már nem tudta megvalósítani 1664-ben bekövetkezett halála miatt. Az ő karizmatikus személye nélkül azonban, az eddig kordában tartott mozgalom a legelképezetőbb terveket szötte (például I. Lipót elrablása is elhangzott). 1666-ban Wesselényi Ferenc nádor és Zrínyi Péter horvát bán (Zrínyi Miklós öccse) egyezményt írtak alá, de elképzeléseik különböztek. Míg Zrínyi a franciák, addig Wesselényi a törökök segítségét kívánta igénybe venni. Az augusztusi gyűlésre Wesselényi várában került sor, ahol a protestáns köznemesség vezetői is részt vettek, köztük volt Vitnyédi, de Apafi fejedelem követeként Bethlen Miklós is. Ekkor jelenik meg Lippay György esztergomi érsek és Nádasdy Ferenc országbíró is a szervezkedők között. Látható tehát, hogy szinte többségében katolikus főurak sorakoztak fel a mozgalom élére, ennyiben sem volt valós a protestánsok „lázító” működése a későbbi perekben. Egyre gyűrűzött a nemesség körében a vágy, hogy a maguk kezébe vegyék Magyarország sorsát, de elképzeléseik szinte minden alapot nélkülöztek, hiszen sem a töröktől, sem francia részről nem kaptak egyértelmű választ, ráadásul Lippay (1666) és Wesselényi (1667) halála után már nem találunk megfelelően érett személyt a szervezkedők között. Eközben a töröktől való segítségkérés és az egész mozgalom a bécsi udvar tudomására jut, aki azonban a kivárás taktikáját választja.⁵⁵ Ezután a szervezkedés második vonala következett, ahol Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc horvát főnemes és I. Rákóczi Ferenc lettek a vezetők. I. Rákóczi 1669-ben anyja, Báthory Zsófia, ellenére visszaadja a protestáns papok és iskolák jövedelmeit, visszaállítja vallásszabadságukat, így megszünteti a szervezkedésben fellépő vallási ellentéteket. Ezzel a lépéssel a felvidéki nemességet is a bécsi udvar elleni mozgalom oldalára állította.⁵⁶ Zrínyi ezután 1670-ben mozgósítja a környező parasztságot, Rákóczi pedig Magyarország északi részén hívja harcra a felvidékieket, így megindul a fegyveres felkelés. Mivel sem a törökök, sem a franciák nem mozdulnak, és a társadalom sem elég széles körben támogatja a felkelést, Zrínyi és Frangepán megijednek a következményektől, Bécsbe menekülnek kegyelmet kérni. A főurakat azonban elfogják és erre a hírre a felvidéki fölkelők is leteszik a fegyvert. Bár a

⁵⁴ Tüskés Tibor: Így élt Zrínyi Miklós, Móra Ferenc ifjúsági könyvkiadó, 1973, 115-130.o.

⁵⁵ Makkai-Mócsy-Szász: Erdély története második kötet 1606-1830-ig, Akadémia Kiadó, 1986, 848-852.o.

⁵⁶ T. T.: Így élt.

börtönbe vetett nemesek a hűségüket szerették volna bizonyítani az udvar előtt, azonban most nem honorálták megbánásukat. Érthető az udvar félelme, hiszen a magyar és horvát nemesség legfontosabb tagjai fordult ellene és hiába járt közben kegyelemért az elismert ír származású ágostoni szerzetes Donellan (Lobkowitz bizalmasa), Nádasdy Ferencet is elfogják.⁵⁷ I. Rákóczi csak a hatalmas váltságdíj fejében kap kegyelmet. 1671 áprilisában lefejezik Bécsújhelyen Zrínyit és Frangepánt, Bécsben Nádasdyt. De fegyveres ellenállásért Bónis Ferenc zempléni nemest, és Habsburg-ellenes röpirat megjelentetéséért az agg, próféciáiról híres lutheránus prédikátort, Drabik Miklóst is fővesztéssel sújtják. Ekkor több százakat vetnek a császári börtönbe, tömegek menekülnek Erdélybe, majd ez év decemberében, Erasmus Tannenbach halálos ítélete zárja az első felvonást. A Habsburg udvar kegyetlen megtorlása előrevetítette a későbbi folytatást és a nyilvánosság előtt igazolta a protestánsok elleni 1674-es vádakat, miszerint felségárulás és hűtlenség, lázadás a prédikátorok bűne is.⁵⁸

6. A bujdosók

A Wesselényi féle szervezkedés letörése megtorlása, az abszolutista intézkedések és az erőszakos ellenreformáció miatt 1670-től kezdődően nemcsak a mozgalom maradék tagjai, hanem sok száz kisnemes és katona menekült Erdélybe. Mivel Apafi fejedelem barátsággal fogadta, a török szultán pedig támogatásáról biztosította őket, a bujdosók száma növekedni kezdett. Az elégedetlenek száma drasztikusan emelkedett a protestánsok üldözése és az elbocsájtott végvári katonák miatt, de kis- és középnemesek, várkapitányok és parasztok is megjelentek. Voltak azonban főnemesi tagok is a mozgalomban, mint például gróf Thököly Imre, báró Wesselényi Pál (Wesselényi Ferenc unokaöccse), vagy Teleki Mihály kapitány. A bujdosó mozgalom történetének első öt-hat évében a harcok legfontosabb személyiségei és vezérei Teleki Mihály, Petróczi István és Wesselényi Pál voltak. A Petróczi István körül szerveződött ezerfős bujdosó csoport, felvéve a kuruc elnevezést (amellyel Dózsa vitézeinek a kereszt elnevezésére utaltak), 1672. augusztus végén betört a királyi országrészbe és néhány nap alatt 15 ezer főre bővülve megszállta a felvidéki

⁵⁷ <http://doktori.btk.elte.hu/hist/toma/tezisek.pdf>

⁵⁸ Pálffy Géza: Romlás és megújulás 1606-1703-ig, Kossuth Kiadó, 2009, 40-41.o.

várak egy részét: Ónodot, Kállót, Tokajt és Szendrőt. Ezután a megnövekedett sereg kettévált, egyik fele Petróczy István vezetésével északra indult, ahol augusztusban megverik Spankau seregét Kassánál, ezzel öt megye, Abauj, Torna, Gömör, Sáros és Szepes került a kezükre. Eperjes barátságosan fogadta a felkelőket, Árva várát is elfoglalták, de 1672 októberében 15 ezer fős császári csapatok, Spork tábornokkal az élen, visszavették Árvát és legyőzték a kurucokat. A megtorlás kegyetlen volt, 24 bírót végeztek ki és karóba húzták Pika Gáspárt, a felkelés egyik vezetőjét. Így kezdődött meg a kurucok nevével fémjelzett felkelés, amely 1673-ban veszített lendületéből, hiszen a két fővezér közötti harc, Wesselényi és Teleki vetélkedése megosztotta a felkelők seregét. A harcok hol az egyik, hol a másik oldal győzelmeivel zajlottak, bár egészen 1675-ig a szövetségek keresése és biztosítása volt a vezetők fő célja.⁵⁹ Az udvart viszont nagyon aggasztotta a felkelés, ezért a protestánsok elleni vádokban ezen mozgalom is megjelenik, mint aktuális bűn. A protestáns lelkületű bujdosóknak egyik konkrét kapcsolata, az 1671-es templomfoglalások miatt elzavart Szőnyi Nagy István prédikátor, aki 4 évvel később már a kurucok között végez papi szolgálatot. Valóban volt kapcsolat a bujdosók és a protestánsok között, de ez természetes, hiszen az elkergetett, megfélemlített embereknek valahová menniük kellett. Mivel Erdély szívesen fogadta a menekülteket, a jelenség egymást erősítette. Minél erőteljesebben zajlottak a katolikus templomfoglalások, annál többen menekültek el. A másik oldalon pedig, mennél inkább támadott a kuruc mozgalom, annál sürgetőbben akarta Bécs megbüntetni és letörni a protestánsokat. Mivel nemcsak a lelkészeket hívták, idézték a perbe, hanem a tanítókat is, egyre csak nőtt és nőtt a társadalmi feszültség, egészen 1674-ig.

II. A gályarabper

1. Gyászévtized

A protestáns egyház történetében az 1671-1681-ig tartó időszakot nevezik így, a gyászévtized és ebben a 10 évben helyezkedik el a főcímadó per, mintegy csúcspontja az erőszakhullámnak. Ezekben az években a Habsburg politika erőteljes

⁵⁹ Makkai-Mócsy-Szász: Erdély története második kötet 1606-1830-ig, Akadémia Kiadó, 1986, 859-864.o.

központosítással, hűtlenségi és felségárulási perekkel, a nyilvánosság egyoldalú és megtervezett tájékoztatásával olyan mértékben támadta a protestánsokat, hogy az időszakban lejátszódó perfolym végső ítélete váratlan intenzitású felháborodást keltett a környező országokban. ⁶⁰ A „gyászévtized” elnevezést a protestáns közvélemény alkotta meg, és mind a mai napig ezek a perek a vallásüldözés szimbolikus eseményeivé váltak. Nyilván nagyrészt annak köszönheti ezt a ráragadt jelzőt, hogy a per utóéletében, a gályarabok elbeszélései alapján kapott igazán nyilvánosságot az eljárás. Pedig a Habsburgok igen erős propagandát folytattak, hogy a perbefogás politikai oldalát hangsúlyozzák, ezt viszont 1675 után már nem tudták fenntartani. Az is nehezíti a tisztánlátást, hogy erről az eseményről az az első időkben csak vallásos tárgyú kutatások születtek. A jegyzőkönyv eredeti példányát sem találták, egészen 1999-ig. ⁶¹ Az Esztergomi Levéltárban lévő anyag nagy segítséget jelentett a téma kutatóinak, akik közül S. Varga Katalin munkássága kivételes módon hozza közel és teszi érthetővé a történeteket. De mit értsünk pontosan a gyászévtized kifejezés alatt? Korántsem csak a gályarabper ad okot erre a sötét jelzőre. 1670-től ugyanis egy „szinte” megtervezett, pontos koreográfiát követő eseménysornak lehetünk tanúi, melynek célja: az eredetileg katolikus birtokok és jövedelmek visszavétele, a visszavett templomok benépesítése katolikus papokkal. Ezt a célt, csak úgy lehetett elérni, ha megtörik és ellehetetlenítik az „igaz katolikus” hittől eltérő irányzatot képviselő protestáns prédikátorokat. De nemcsak a lelkészeket, hanem a tanítókat is üldözték, hiszen a csíráját, gyökerét szerették volna kitépni a reformációnak. Az eszmei háttér, a vallás gyakorlását a lelkészek elüldözésével gondolták megoldottnak, de az iskolákat is be kellett szüntetniük, hogy a tanok semmiképpen se maradjanak fenn. 1670-ben megkezdődött a templomok visszavétele és ebben nagyon nagy lépéssel első helyen volt Báthory Zsófia, aki többek között sárospataki birtokáról is kitiltatta a híres református gimnáziumot, így a professzoroknak, diákoknak bujdosnia kellett, illetve kegyetlen kínzásoktól és egyéb brutalitástól sem riadt vissza. ⁶² Ezzel vérszemet kaptak a magyar ellenreformáció hívei, legkorábban Pálffy Tamás nyitrai püspök veti fel, a kassai nagytemplom elfoglalása mellett a bártfai, lőcsei és eperjesi kolostorok visszavételét, ami 1671-ben megtörtént és jól mutatja, milyen szoros együttműködés folyt a

⁶⁰ Balogh József, Tóth László: Magyar leveles könyv I., Corvina, 2001, 322-327.o.

⁶¹ S. V. K.: Vitetnek..219-237.o.

⁶² Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, Gondolat, 1985.,105-110.o.

katonaság, az egyház és a kormányzat között. Bársony György váradi püspök ekkor királyi megbízólevéllel indult egyházi visitációra, s ezek a püspöki látogatások jó alkalmat szolgáltattak az ellenőrzésre, de céljuk nyilván az egyházi épületek elfoglalása volt. A püspök elszántságát jól mutatja, hogy Lőcse ellenállása miatt Bársony cselhez folyamodva kívánta az ellenálló városiakat a templomaik átadására bírni, ezért katolikus körmenetet szervezett, amit a kapunál nem engedtek be a városba, ezzel jó okot szolgáltattak a katonaság igénybevételére, mely meg is történt Spankau tábornok irányításával.⁶³ Ezek után a többi kisebb településen már könnyebben ment a visszafoglalás és ekkortól a kamarai tagok, a helyi katolikus köznemesek, a helyüket újra elfoglaló papok és szerzetesek egyre lelkesebben hívták fel a figyelmet egy-egy eldugottabb település protestáns voltára. Ez az együttműködés olyan sikeres volt, hogy a közben lezajló kuruc támadások során visszavett templomok sem törték meg a folyamat sikerességét. Az utolsó fontos mozzanat 1674 áprilisában zajlott le, amikor Lőcsén véglegesen visszavették az összes egyházi épületet, az alapítványokkal, jövedelmekkel együtt. De ezzel nem ért véget a rekatolizáció, hiszen szinte minden világi hivatalban, még a Kamarákban is voltak protestáns tagok, a városi vezetőségben pedig inkább túlnyomórészt protestánsok vettek részt. A templomfoglalások mellett tehát nagyon gyorsan végbe kellett vinni a vezető tisztségek vallási megtisztítását is, ami nem ment könnyen. Hiába születtek ezzel kapcsolatban is sorra az uralkodói rendeletek, büntetések kilátásba helyezésével, nagyon nehezen találtak megfelelő katolikus személyt egy-egy jegyzői, vagy polgármesteri posztra. De visszatérve a prédikátorok elüldözésére, az egyház ekkor szembesült először a katolikus klérus hiányával, hiszen az elüldözöttek helyére nem volt elég pap, ami igen nagy problémát okozott. Ez viszont csak egy megoldásra váró feladat volt és nem csökkentette a templomfoglalásokkal párhuzamos prédikátori pereket. A lelkészek elleni vádak először 1670-ben jelennek meg és fő vonalukat a rebellió mellett a törökösség adta. Az első ilyen perben egy kassai református lelkészt, (Ceglédy István) vádolnak meg, hogy a török Krétai győzelme alkalmából hálaadást tartott. Emellett inkább a bujdosók rejtegetése a következő leggyakoribb vád, ahogyan Lipót 1672. áprilisi rendeletében is csak a törökkel való szimpatizálás jelenik meg, mint büntetendő delictum, de ezek után már

⁶³ http://www.academia.edu/1131851/A_Szepesi_Kamara_szerepe_az_1670-1674_kozotti_felso-magyarorszag_i_rekatolizacioban_The_Role_of_the_Chamber_of_Szepes_in_the_Recatholisation_of_Upper-Hungary_1670-1674_.In_Fons_17_2010_3_pp_255-320

általánosítva és széles körben, minden protestánsra kiterjesztve jelenik meg a lázadás gyanúja. Valószínű, hogy az udvar rájött, a protestánsok végleges elűzéséhez ennél többre van szükség, hiszen ekkor még a települések nagy részét nem hagyták el a prédikátorok, hanem akár nyíltan, vagy titokban, de tovább folytatták a vallásgyakorlást, már magánházaiknál. Erre is utal az 1674-es vádak között megjelenő tiltott „magán-összejövetelek”, amelyekre később könnyen lehetett rámondani, hogy a Wesselényi féle szervezkedéssel kapcsolatosan folytak. Mindenesetre az elűdözött papok saját településükön maradása drasztikus lépést követelt, így lett kidolgozva a „kassai program”, amely szerint a protestánsokat végleg ki kell űzni az országból. Eszmei kitervelője Kollonich Lipót volt, a pozsonyi kamara elnökeként.⁶⁴ Először, szinte mintegy „próbaként” 1672-ben, Nagyszombaton folytattak le különleges eljárást a pozsonyi protestánsok ellen, akiket több hónapi börtön után kötelezvények aláírása után engedtek ki. Szelepcsényi boldogan írta az uralkodónak, hogy sikerült a térítés. Ennek folytatásaképpen a perek utolsó, nagy hullámaként 1673. szeptember 25-én elkezdődött az az eljárás, melyben először 33 lelkészt idéztek meg, főleg az északnyugati megyékből és egészen 1674. április 3-ig tartott.

2. Jogtörténeti alapvetés

Mielőtt a hűtlenséggel vádolt „rebellisek” elleni pert ismertetném, szükségesnek tartom, a század büntető- és perjogi jellegzetességeit bemutatnom. A kor jogalkalmazása a magyar szokásjogot jelentette, kiegészülve Werbőczy Hármaskönyvével. Az ország három részre szakadásáig a jogalkalmazók nyugodtan használták a *ius commune*-t, a császári jogot. Viszont a 16. századtól kezdve egyre élesebben utasították el, hangsúlyozva, hogy nem tartoznak a császár fennhatósága alá, és ez közjogi-alkotmányos kérdéssé vált a nemesség körében. Ezért is volt olyan hatalmas megrázkódtatás az 1670-1681-ig tartó időszakban lezajló eljárásorozat, ahol az uralkodó élet-halál kérdésében döntött a császári jog alkalmazásával. Pedig a Habsburgok által szorgalmazott reformok közül, a jogi megújulás jót tett volna az országnak, de a török és német ellentétekkel terhes és harcokkal megnyomorított országban ez a kérdés csak másodlagos lehetett. A másik fontos pont az országgyűléseken való törvényhozás, miszerint a király, az országgyűlésen résztvevő

⁶⁴ S.V.K.: Vitetnek. 20.o.

nemesekkel együtt hozza meg azokat. Ez a garanciális önkény elleni korlát alapvetőnek számított az ország működése érdekében, de a királyi rendeletek országgyűlési szentesítés nélküli kiadása bevett szokásnak számított a Habsburgok idején, mint az adópátensek Lipót alatt. Az uralkodó politikájában kiemelkedően jelen volt a jogi reformok kísérlete, melyet Kollonics Lipót érsek elgondolásában, Országszervezési javaslatok (Einrichtungswerk) néven maradtak fenn. A katolikus ellenreformáció elmélete szerint, a királynak Istentől származó joga és kötelessége alattvalóinak test-lelki békéjét előmozdítani. A magyar főrendek viszont nem voltak hajlandók elismerni, az Isten kegyelméből uralkodó királyt, és ragaszkodtak eddigi, saját szokásaikhoz, törvényalkotási rendjükhöz. Ehhez tartoztak a privilégiumok világi és egyházi kérdései, mely szintén örökös vitaként szolgált a király és a főurak között. A korban megismerhető büntetőjogot partikuláris, rendi állásra épülő, egyenlőtlen, a törvénykezésben élő és alakuló joganyagként kell elképzelni.⁶⁵ Az akkori eljárásokban a felelősség kérdésében használták a kollektív, és a rendi felelősséget az eredményfelelősség mellett. A kollektív felelősségre találunk példát a perekben, hiszen lényege a katolikus etika, ennek hatására alakult ki, de a zárt közösségek és az egymásrautaltság is kialakította. Lényege, hogy nem csak az elkövető, hanem a közösség is felel, ahová tartozik, amiért engedte idáig jutni az elkövetőt. Így büntettek meg egész településeket, illetve a prédikátorok vádkiterjesztése is ennek jegyében történt. A rendi felelősség is ugyanígy jelent meg, de ennél kevésbé következetesen, ugyanis gyakran előfordult, hogy a magasabb rendi állású elkövetőt súlyosabban büntették meg, sokszor a nagyobb vagyoni büntetések lehetséges kiváltása érdekében.⁶⁶ Erre látunk példát az 1687-es eperjesi törvényszék működése alatt, amikor kimondottan módos nemesek elítélésére került sor, vagy a sorozatos „fiskális” perek, melynek legmagasabb váltságdíját Rákócziért fizették. A súlyosbító körülmények közül a titkosság, a csoportos elkövetés és a visszaesés volt lényeges, ezeket következetesen alkalmazták a törvénykezés során, így a protestánsok és bujdosók elleni eljárásokban mindhárom súlyosbító körülmény fennállt. A perekben felhozott vádak közbűncselekményeknek számítottak, így súlyosabb büntetési tételek kapcsolódtak hozzájuk. Érdekesség, hogy az egyházat sértő magatartásokat nem sorolták be a felséget sértő, hűtlenségi cselekmények közé, ezért a perfolyamban megjelenő szentséggyalázó tetteket a királlyal, illetve az egész

⁶⁵ Mezey Barna: Magyar jogtörténet, Osiris kiadó, 2007, 53.o.

⁶⁶ Mezey Barna: Magyar jogtörténet, Osiris kiadó, 2007, 283-289.o.

keresztény egyházzal szembeni tetté próbálták „felminősíteni”, így a sértett személyén (pontosabban annak kiterjesztésén) keresztül valósult meg a cselekmények súlyosabban minősítése. A perekben leggyakrabban említett és felhasznált ítélet a fő- és jószágvesztés, melynek lényege a teljes vagyonvesztés volt, tekintet nélkül a fővesztéstől megkímélő kegyelemre. Ezekben az ítéletekben tehát az elítélt minden vagyona a kincstárra háramlott, s csak a hűtlenség büntetének elkövetése előtt született gyermeknek juttathattak osztályrészt belőle. Ebbe a büntetési tételbe estek a király elleni bűncselekmények, az élete, személye, tartózkodási helyére törés, az ország elleni bűncselekmények, mint az alkotmány, a király és a korona közhatalma elleni támadás, a béke elleni zavargás és a hatóságok elleni cselekmények is. Ezt az ítéletet alkalmazták többek közt a Wesselényi-féle szervezkedés megtorlásakor is, de súlyosbításként még kézcsonkítást is előírtak az ítélet végrehajtása előtt, amely nagy felháborodást váltott ki a főrendek között. A perben gyakran olvashatjuk a patvarkodás büntetével való fenyegetést, az ügyész részéről. Ez jogtalan perlekedést jelentett és a perbeli szabályok szándékos áthágását. Ilyen esetben pénzbírságot kellett a patvarkodónak fizetnie, ezt hívták nyelvváltásnak, hiszen amíg ki nem fizették a bírságot, az illető elvesztette perképességét, vagyis „megbénult” a nyelve, a per szempontjából. Bármennyire is jogtalanok és kegyetlenek tűnnek az eljárások számunkra, nem szabad elfeledkeznünk, hogy a kor háborúban megedzett emberének az ítéletek nem számítottak túlzónak. A nemeseken kívül senkit nem érdekelt túlságosan, ha szabadságától megfosztották, ezért sem használták, csak a legritkább esetben a tömlöcöket; a szabadságvesztés helyett a különböző pénzbeli megváltások és fizikai büntetések voltak a büntetési tételek között. Amennyiben az 1674-es per jegyzőkönyvét vesszük alapul, azt mondhatjuk, hogy a korabeli eljárásoknak megfelelően zajlott le a jogi procedúra, eltekintve attól, hogy a bizonyítékok minden bizonnyal hamisak, a vádakat pedig korábbi eljárásokat felhasználva terjesztették ki.

3. A per

Az első kivételes bíróság Lőcsén lett felállítva Rottal János vezetésével, majd Pozsonyba (később Bécsbe) helyezték, s feladata az 1670-es összeesküvés feltárása és a résztvevők elítélése volt. Ezután több mint 250, ilyen jellegű per zajlott le 1674-

ig.⁶⁷ Eközben I. Lipót, arra hivatkozott, hogy Magyarország a lázadással eljátszotta jogát, az alkotmány királyi fenntartására. Ezzel a jogeljátszással többé nem kell a királyi esküvel megszentelt alkotmány védenie, így fölfüggesztette a magyar rendi alkotmányt és megkezdte Magyarország birodalmi beolvasztásának kísérletét.⁶⁸ Guberniumot hozott létre, és a kormányzóság élére Johann Gaspar Ampringent, a Német Lovagrend nagymesterét, helyezte. Ezzel igen mélyen belegázolt a magyar törvényekbe, hiszen nádort kellett volna választani. Ehelyett négy német és négy magyar tanácsos alkotta a legfőbb belügyminiszteri szervként működő hivatalt, amely a rendektől függetlenül csak a királynak tartozott elszámolással.⁶⁹ A működését megkezdve fölállította a pozsonyi rendkívüli bíróságot, ahová a négy magyar tanácsost delegálta. Az ítélszék tagjainak elnöke, akit a jegyzőkönyv első soraiban olvashatunk, Szelepcsényi György esztergomi érsek, a király helytartója, aki az eljárás végén aláírásával és pecsétjével látta el a jegyzőkönyvet. Szelepcsényi a Habsburg-udvar és az ellenreformáció híve volt, aki az események kezdetén még szorgalmazta az országgyűlés összehívását, de amikor Pálffy Tamás nyitrai püspök és kancellár meggyanúsította őt is, hogy részt vesz a magyar főurak szervezkedésében, felháborodásában és hogy tisztázza magát az udvar előtt a legszigorúbb eljárást kezdte szorgalmazni, s így ez a nem túlságosan jelentős „bevádolás”, ha közvetve is, de szerepet játszott a perhez vezető úton.⁷⁰ A következő neveket találjuk még a jegyzőkönyv első oldalán: Széchényi György bácsai és kalocsai érsek, Kollonich Lipót bécsújhelyi püspök, akit régi elbeszélésekben Szelepcsényivel együtt emlegetnek, mint akik a legadázabban követelték a protestánsok elfogatását. Az ő nevéhez fűződik ez az elhíresült mondat is: „Magyarország előbb rabbá, aztán koldussá, végre katolikussá teszem.”⁷¹ Erdődi Pálffy Tamás nyitrai püspök, Forgách Ádám Ghymes grófja, Sennyey István veszprémi püspök, Gubasóczi János pécsi püspök, Eszterházy Pál, Fraknó örökös grófja, főudvarmester, Károlyi László Szatmár megye főispánja és Majthényi János személynök. A vád nevében Horváth György az eljáró ügyész, aki Majláth Miklós királyi jogügyek igazgatóját képviseli, míg a védelem személyében Nagy Ferenc ügyvéd mellett Sándor Gergely és Rézler Farkas neve jelenik meg. A törvényszék

⁶⁷ http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_6179_section_1628.pdf

⁶⁸ Gerencsér Ferenc szerk.: Magyar történelmi kronológia, Megapress 2000 kft., 1998, 63.o.

⁶⁹ <http://mek.oszk.hu/02300/02333/02333.pdf>

⁷⁰ <http://mek.niif.hu/00800/00893/html/doc/c400417.htm#v2>

⁷¹ <http://mek.niif.hu/00000/00060/html/059/pc005911.html#4>

jelenlétét az iratokban az egyes szám első személyű kifejezésekben ismerhetjük fel. Feladata egyrészt a törvényes keretek betartása a technikai jellegű cselekmények, másrészt a döntés, az ítélet meghozatala. A felek mindkét oldalon csak képviselőik révén jelennek meg, így a személytelenség végigvonul az eljárás egészén. A per 1674. március 5-én kezdődött Pozsonyban és kisebb megszakításokkal két hónapig tartott. Ha megfigyeljük az irat időrendjét hat bejegyzett dátumot láthatunk, melyből április 3-a az utolsó nap. Ekkor tekintették befejezettnek az eljárást, a bűnösség kimondásával. Magát a jegyzőkönyvet Szelepcsény április 30-án pecsételi le, hivatalosan tehát később. Ez talán azt is jelenthette, hogy valójában folytatni akarták az eljárást.⁷²

4. A vádak

A protestánsok elleni vád nem felségsértés, hanem a súlyosabb felségárulás büntette volt, így ezekben az ügyekben nem a rendes bíróságok, hanem a király által választott, ad hoc jellegű delegált bíróságok jártak el. Ezek világi bíróságok voltak, amelyben egyházi méltóságok is részt vehettek. De a vád sokkal tágabb volt a felségárulásnál. A lázadás, rebellio, már az előző eljárásokban megjelent és végig megmaradt a legfőbb bűnnek. A lázadás nemcsak a király, hanem az egész katolikus világ és alapvetően az erkölcs ellen szól, a vádirat értelmezésében. Ami itt újszerű volt és nagy hangsúlyt kapott, az az istenkáromlás, amely több részcelekedetből áll össze. Ilyenek a szentek meggyalázása, legfőképpen Mária elleni cselekedetek, a templomok meggyalázása és a titkos és tiltott gyűlések szervezése, mellyel újra visszatérnek a politikai bűnökhöz. Nagyon súlyos vádként említik a levelezést az ellenséges országokkal, amelyre több bizonyítékot is felsorolnak. Újra politikai színezetű a törökösség, ami a törökkel való barátkozást, kapcsolatfelvételt jelentette. Továbbá viszálykeltés, zavargások, gúnyiratok szerkesztése, külön kiemelve Vitnyédi Istvánt és Keczer Ambrust, mint a Wesselényi féle összeesküvés legaktívabb figurái. Ezekkel nem csak a királyt, hanem az egész katolikus rendet, és a közerkölcsöt árulták el. Továbbá a korabeli jog szerint, aki nem jelenik meg a bíróság előtt, az nem csak ellenszegül, hanem el is ismeri bűnösségét.⁷³ Ezeket a

⁷² S. Varga Katalin: Vitetnek ítélszékre..., Kalligram Kiadó, 2002, 28.o.

⁷³ S. V. K.: Vitetnek..47-53.o

vádakat több esetben, változtatás nélkül sorolta fel az ügyész, és ezen pontokban mind bűnösnek találtattak a vádlottak, vagyis a per első napján megfogalmazott bűnök mind „igazolást nyertek. A felsorolt vádaknak megfelelően a büntetés is súlyos, a királyi ügyész felsorolja mely törvénycikkek alapján kéri a büntetéseket. Ezek a következők: 1553. évi 7. és 1486. évi IV., Szent István II. dekrétumának 51. cikkelye, Zsigmond császár I. dekrétumának 9. artikulusa, a Hármaskönyv I. részének 13., 14., 16. és 49. és II. részének 12. és 51. artikulusa, a már említett 1606-os bácsi záradék, az 1548. évi 14. és 15. artikulus, az 1536. évi 40. törvénycikk és egyéb szentesített törvények alapján. Ezen cselekmények a legsúlyosabb büntetéseket jelentették, mint kéz- és lábvesztés, megégetés, jószágvesztés és fővesztés, élve megégetés.⁷⁴ A súlyos büntetések nem csak megtorló, hanem megelőző minőséget is képviseltek, ahogyan fenyegetésként olvashatjuk a jegyzőkönyvben: „Valamennyi vádlott számára szolgáljon ez megérdemelt büntetésül, ... akik hasonló cselekedetekre találnának vetemedni, legyen ez minden időkre rettenetes és félelmetes példa és visszatartó erő.”⁷⁵ Tehát itt is megjelenik a későbbi elrettentés megfogalmazása, amelyet nem csak a lázadókra, hanem általában a katolikus vallástól eltérő hitűekre vonatkoztathat majd az utókor. A királyi ügyész szenvedélyes és túlzó kijelentései színjadiassá teszik a vádakot, és olyan érzése van az olvasónak, mintha egy jól koreografált drámai mű bontakozna ki a szeme előtt, amelynek nemcsak egyik mellékes, hanem szinte egyetlen célja a megfélemlítés.

5. A vád bizonyítékai

„Mégis, nem kényszerűség alapján, hanem mert jobbnak találja így, s hogy tudniillik ebből is kiderüljön a borzalmas bűnök fertelmessége s az ügy napnál is világosabb bizonyossága, hivatkozott először is ... arra a kettős levélre, melyet az egykori gonosztevő Vitnyédi István a lázadás, és a lutheránus és kálvinista egyház közös konspirációja ügyében Bethlen Miklósnak és Keczer Ambrusnak írt, másrészt hivatkozott az előző évben megtartott törvényszéken már benyújtott és az eljárásba bíró által hitelesítve beillesztett további más okmányokra.” A fentebb írt mondatok az ügyésztől származnak, a vádak bizonyítására a tanúvallomások és bizonyos levelek szolgáltak. A tanúvallomások a kornak megfelelően, nem az eredeti formában, hanem kivonatok, extractusok, útján lettek beillesztve a jegyzőkönyvbe.

⁷⁴ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=1&k=1>

⁷⁵ S. V. K.: Vitetnek..213.o.

Ezek a kivonatok tömörítve tartalmazzák a kérdőpontokra adott válaszokat. A perben található tanúvallomásokot már korábban megszerezték, és már korábbi perekben is fel lettek használva. Nehezíti a szöveg megértését, hogy a kérdések gyakran nincsenek feltüntetve, így csak következtetni lehet rájuk a válaszokból. Az iratokban tanúk hosszú sora vonul fel bizonyíték gyanánt, de csak a bűnösség bizonyítása érdekében. A vádlottak tanúit nem hallgatják meg, csak ha kétséget kizáróan nem bizonyítható a vád, esetünkben ez nem így van, ahogy az ügyész is elmondja újra és újra. Az extractusokat a jegyzőkönyv oldalakon keresztül sorolja.⁷⁶ Ezeket a kihallgatási eljárásokat különböző káptalanok folytatták le, először Győr, Esztergom, Szepes, Veszprém, Vas vármegye, majd később Pozsony, Hont, Nógrád és végül az egri, majd a csornai konvent következnek. Mivel a kérdőpontok köré szerveződnek, elég egyirányú szerkesztettséget mutatnak, szinte kivétel nélkül megismétlik a vádat. A jegyzőkönyvben egymondatos kijelentésként szerepelnek, mint „tud róla, bizonyos benne, hallotta, esküvel bizonyítja,” stb. Szinte minden alkalommal általánosan a protestánsokat látták, hallották a tanúk amint lázítják híveiket, megszenteltelenítik a katolikus szertartás ereklýeit, magángyűléseket tartanak a király ellen és a törökhöz fordulnak segítségért. A törökért való imádkozás is megjelenik a bűnök között. Nagyon ritka, amikor megneveznek valakit, kivétel ez alól Régius Pál kisszebeni prédikátor, akit a legsúlyosabb bűnökkel vádolnak. Őt egyébként az ítélet kihirdetésekor külön is említik. A vád másik pontja a legfontosabb perdöntő bizonyíték, Vitnyédi István két levele, melyekből az egyiket rejtjeles változatban Keczer Ambrushoz, a másikat Bethlen Miklóshoz írta.⁷⁷ Ezek a levelek, bár írójuk már 1670-ben elhunyt, végigvonulnak a per egészén. Ha lehetőség lett volna tüzetesebb vizsgálatukra, az aláírás eltérése miatt kiderült volna hamisított voltak, hiszen egyrészt írójuk mindig „Wyttmiedy” formában írta alá saját kézzel kelt leveleit, másrészt Bethlen és Vitnyédi ekkor már nem váltottak rejtjeles leveleket. A levelekkel kapcsolatban a mai napig sok a kétely, sokan alapvetően a levelek létét is megkérdőjelezik. Maga Bethlen is reagált a Vitnyédi levelek bizonyítékként való felhasználásuk ellen, egyrészt a levelek tartalma, másrészt valódiságuk okán. De nemcsak itt, a jegyzőkönyvben lettek felhasználva a levelek, a Habsburg propaganda már korábban is terjesztette, nyomtatott formában. Vitnyédi levelei mellett további

⁷⁶ S. V. K.: Vitetnek..137-171.o.

⁷⁷ ⁷⁷S. V. K.: Vitetnek..69.o.

bizonyítékok gyanánt külföldre írt segítségkéréseket, hírleveleket olvashatunk, melyeket Kovásznai Péter erdélyi püspöknek tulajdonítanak, aki egyébként 1673-ban hunyt el. A leveleket a francia királynak, I. Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem udvarában tartózkodó Harsányi Jakabnak és a külföldi protestáns egyházakhoz írták. Témájuk hasonló egymáshoz, leírják a magyar és erdélyi protestánoks elnyomását és segítséget kérnek, valamint felhívják a figyelmet, hogy ne higgyenek a perrel egyszerre indult propagandában, miszerint a törökkel való egyezkedés a protestánsok célja, mellyel a nyugati katolikus egyház ellen támadnak. A vád szempontjából tökéletes választás volt Vitnyédi István személye. Már sokkal korábbi, 1670-71-es tanúvallatások során az egyik leggyakoribb kérdőpont volt a soproni ügyvéddel kapcsolatos események.⁷⁸ Vitnyédi neve nemcsak hogy fölbukkan, hanem megdönthetetlen bizonyíték az árulásra, mármint a vele való bárminemű kapcsolat. Hiszen a korábbi peranyagokban az eperjesi református iskola alapítása is bűnként merül fel, amihez ő is anyagi támogatást nyújtott. A vádak szinte szó szerint ugyanazok, mint a korábbi eljárásokban, de nem azt látjuk az eljárás során, ami valóban történt, hanem amit bizonyítani akarnak. Ezért sem fogadnak el semmilyen ellenbizonyítást a védelem részéről, hiszen úgy tűnik mindent alárendelnek a bűnösség bizonyítására. De hogyan is lehetne védekezni olyan vádak ellen, amelyek teljes általánosságban, mindenkire vonatkoznak? Hiszen a perirat szövegét olvasva, sehol nem találunk konkrét bűncselekmény vonatkozásában konkrét személyt megnevezve. Ahogyan a kérdőpontok is általánosan lettek megfogalmazva, úgy a vád is olyan általános, hogy senkire nem lett rábizonyítva semmi, de az ítéletek megszülettek, mint önmaguk bizonyítéka.

6. A védelem

A bizonyítékok tehát elég általánosak és nehéz megérteni, hogyan lehetett ilyen széles földrajzi területre kiterjeszteni. Az időbeni eltolódások is nehezítik a megértést. Vitnyédi már 1670-ben meghalt, Kovásznai Péter is. Több esetben olyan prédikátort is behívnak, akit már korábban elítéltek és száműzetésben van, vagy éppen elbűjdosott. A levelek elhunyt íróit már nem lehet kérdőre vonni, így maradnak a tanúvallomások, amelyek viszont igen nagy hasonlóságot mutatnak a korábbi perek során feltett kérdőpontokkal. A vádlottak képviselője Nagy Ferenc

⁷⁸ http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_6179_section_1628.pdf

először próbál kitérni a perbe bocsátkozás elől, melyet az ügyész keményen elutasít, és egyébként is minden kifogást, ellenvetést illetve védekezést alapvetően időhúzásnak, a per elhúzódását célzó cselekménynek tekint. Védőként tiltakozik az általánosítás ellen, kéri a vádak konkrét, személyekre szóló lebontását, hiszen védekezni is személyesen, egyenként van módjuk a vádlottaknak.⁷⁹ A védelem a levelek általánosságába kapaszkodva felhívta a törvényszék figyelmét, hogy egyrészt semelyik beidézett személy nincs név szerint megnevezve az iratokban, másrészt ezen bizonyítékokat nem lehet felhasználni az újonnan behívott vádlottakra. Tehát visszautasítja a vád ilyen jellegű kiterjesztését a később felsorolt személyekre. A királyi ügyész válasza jellegzetesen fejezi ki, hogy mennyire reménytelen és felesleges a védelem szerepe, hiszen megfenyegeti a képviselőt a Hármaskönyv 2. részének 70. cikkelyében leírtakkal, miszerint a védelem ezen kifogása a fent említett törvény szerint patvarkodást jelent. Továbbiakban azt a kérelmet is elutasítja a vád, hogy haladékat kapjon a védelem a tanúbizonyítások összegyűjtésére, hiszen:”ilyen kérelmeknek csak abban az esetben van létjogosultságuk, ha a bűncselekményt esküvel kell tagadni. „...ez esetben a bizonyító vizsgálat napnál is világosabb eredménnyel járt...”. A védelem tanúit nem kérdezték ki, de amennyiben vallomásukat fel is terjesztették a bíróság elé, az nem volt köteles figyelembe venni azokat és rendszerint nem is vették figyelembe. Jól érzékelteti ezt a szenzációs jelenet, melyet a prédikátorok mesélnek el későbbi írásaikban, miszerint a vádlottak személy szerint Lippay Györgyöt nevezték meg az összeesküvés elindítójának, aki szerintük levelezett ez ügyben Gremonwille francia követtel és Zrínyivel is. Természetesen ez a tanúvallomás kimarad a jegyzőkönyvből.⁸⁰ Mindezek mellett az is lehetetlenné tette a védők munkáját, hogy a távolmaradókat törvény szerint úgy tekintették, mint akik elismerték bűnösségüket, viszont akik megjelentek, azokat minden vádpontban bűnösnek találták.

7. A vádlottak

A Pozsonyban 1674.március 5-én elkezdett iudicium extraordinarium többszöri halasztással két hónapig tartott. A halasztások okai voltak, hogy beesteledett, közeleg a húsvéti időszak, nincsen védőügyvéd, illetve másolatokat kell készíteni a per iratairól. Április 3-a a per utolsó napja a jegyzőkönyv szerint, amikor újra felolvassák

⁷⁹S. V. K.: Vitetnek..69.o.

⁸⁰medk.lutheran.hu/a_Payr_08_Galya_1927.pdf

a delictumokat, és a bűnösséget újra kimondva lezárják az eljárást. A vádlottak első kikiáltásakor 24 ismert és 2 ismeretlen személyt idéznek meg. A második kikiáltáskor már 105 prédikátor, később az összes ilyen hitet valló pap és iskolamester vádlottá válik, végül összesen 543 protestáns pap és tanító kap elmarasztaló ítéletet. A vádlottak személytelenségét fokozandó, a nevek felsorolása helyett sok esetben csak a településeket jegyzik le, hogy honnan, mely helységről kéri a vádlottak megjelenését, így 541 település nevét olvashatjuk a jegyzőkönyvben.⁸¹ A behívandók listáját már sokkal korábban elkezdték megírni, 1672-ből is maradtak fenn olyan iratok, ahol már szerepelnek az ebben a perben beidézett személyek névsora. Ez is mutatja, hogy a fokozatosság, ahogyan kiterjesztik a vádat az összes akatolikusra, megtervezett és nem az időközben felmerült események eredménye. A perirat elején megidézük, az uralkodó idemásolt parancsában, a szabad királyi városokat, mint Nagyszombat, Bártfa, Sopron, Kassa, Eperjes, Lőcse, Kisszeben, Késmárk, akik nemcsak a korábbi években tanúsított sorozatos engedetlenségük miatt kerülnek előkelő helyre. A király és a neki adózó városok befolyása és politikai jelentősége erősen megnőtt, természetesen ezzel a rendeket gyengítve. Országgyűlési részvételükkel a királyt erősítették, ami igen jelentős támogatás volt, ha megnézzük, hogy mintegy 30 királyi kiváltsággal bíró város volt akkoriban.⁸² Ezek polgárait az 1671-72-ben lezajlott templomfoglalások megakadályozása miatt találjuk itt, ahogyan a királyi mandátum által említett mellékletekben találhatók.⁸³ Az ügyben megvádolt és beidézett személyek nagyságrendjét mutatja, hogy a megjelent prédikátorokat nem tudták elhelyezni, egyszerűen nem volt annyi hely a börtönökben, így házi őrizetben maradtak, vagy egyszerűen parancsot kaptak, hogy maradjanak ott. Mivel még a török hódoltság területéről is behívták a prédikátorokat, 700-730 személyről van szó. A királyi ügyész egyszerűen és művészién vezette le a bizonyítást, miért is kell az összes prédikátort beidézni: ” Így tehát, mivel mindannyian általában is szövetségesek és zendülők ebben a lázadásban, következésképpen mindannyiuknak kivétel nélkül az efféle rebelisekkel szemben kiszabandó büntetéssel kell bűnhődniük; tehát mi sem tökéletesebb, mint az a következtetés (amit amúgy a vádlottak ügyvédje támadni igyekszik), hogy a magyar királyság minden prédikátora zendülő, tehát a pozsonyi, a

⁸¹ S. V. K.: Vitetnek. 293-330.o.

⁸² http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_6179_section_1628.pdf

⁸³ S.V.K.: Vitetnek: 43.o.

kőszegi, a soproni prédikátor is az...” Ezzel a kijelentéssel megnyílt a törvényes út a protestánsok likvidálására, hiszen a büntetés, amelyet az összes prédikátorra kérnek, halál. Az már a későbbi történések eredménye, hogy ez mégsem történik meg.

8. Az ítélet után

„Azután megízenik egy procurator által, hogy akik subscribálnak a második punctumnak, tudniillik, hogy exiliumba menjenek, azok bal kézre álljanak, akik hazában akarnak maradni, hivatalokat eltagadván, azok jobb kéz felől; akik egyiket sem akarják, azok az ajtó megé menjenek hátra, aholott az irtózatot sentenciát mindjárt meghallják; ezt hallván senki nem áll jobbra vagy balra, hanem mindnyájan az ajtó megé hátraállanak, amelyen amazok is megirtóznak.” Így írta le Kocsi Csergő Bálint, hogyan próbálták a beidézett, majd elítélt protestánsokat aláírásra kényszeríteni az 1674-es per folyamán.⁸⁴ Több mint 700 prédikátor és iskolatanító várakozik Pozsonyban a halálos ítéletre, melyet április 4-én a papoknak, április 7-én a tanítóknak hirdetnek ki. Azonban aki a térítvényt aláírja, az szabad eltávozást kaphat az országból. A reverzális három választási lehetőséget kínál fel: Akarják-e aláírni a hivatalokról való lemondást az országban való maradással, vagy elhagyva az országot, akarják-e megváltoztatni vallásukat, vagy akarnak-e börtönbe menni. Ezeket „önként” kellett aláírniuk, de egyben bűnösségüket is elismerték így, és erre az önkéntességre nagyon nagy súlyt helyeztek Szelepcsényi és Kollonich, többször értesítették az uralkodót, milyen „jól” mennek a térítések. Mindezt Kollonich Lipót és Hoffkircher Károly komáromi német generális folytatták le. A lutheránusokat és a reformátusokat egymástól különválasztva vitték a püspök és a generális elé. A térítvényt aláírására hetekig kényszerítették az elítélteket, később a jezsuiták eredményeként még május folyamán sokan megtörték és aláírták a kötelezvényeket. Voltak olyanok, akik áttértek a katolikus hitre, voltak, akik elmenekültek, mások hivatásukat fejezték be. A többség azonban nemet mondott, ami nagy ijedelmet válthatott ki a bírákból, hiszen tömegmészárlást nem akartak lefolytatni, az elítélteket pedig elhelyezni sem tudták. Akiket nem tudtak rábírní, azokat különböző börtönökbe vitték, így Sárvárra 15, Eberhardra 6, Kapuvárra 6, Berencsre 5, Lipótvárra 35 és Komáromba 20 elítéltet. Kollonich és az udvar még ekkor sem adták föl, a jezsuiták és a törvényszékiek még ekkor is felajánlották nekik a választási lehetőséget. A közel 80 emberből végül 42 személy nem írt alá

⁸⁴ S. V. K.: Vitetnek.279.o.

semmilyen papírt és vállalta a következményeket. Ekkor Lipót átváltoztatta a halálbüntetést gályarabságra, (valójában úgy tűnt, mintha megfélemeztek volna a halálos ítéletekről) de ezt a maradék protestáns lelkészt még gályarabsággal sem lehetett aláírásra kényszeríteni. Pedig ez a büntetés a halállal volt egyenlő, hiszen életfogytig tartott, s az embertelen körülmények hatására a legritkább esetben került sor, hogy valaki túlélte volna a külföldi hajókon való raboskodást. Azokat, akik nem tértek át, illetve nem írták alá a térítvényeket 1675. március 18-án elindították Trieszt felé, ami bevett szokás volt a Habsburgok részéről, még 1707-ben is általános büntetési nemként volt jelen. Az elhurcolt 42 protestáns közül volt, aki már az odafelé vezető úton meghalt, a 32 túlélőt eladták gályarabnak.⁸⁵ Már maga az utazás is emberéleteket követelt, hiszen az elbeszélések szerint Morvaországon keresztül, Ausztria, Stájerország, területén haladtak át gyalogosan, barmok módjára összekötözve egész végig az Adriai tenger partján. 1675. év májusában értek Nápolyba, már csak harmincan, ahol eladták őket a gályákra. Eközben a Habsburg propaganda mellett már a protestánsok is elindították írásaikat a nyilvánosság útján, hogy a környező királyok és fejedelmek figyelmét így keltsék fel, illetve jóindulataikat így nyerjék meg a lelkészek számára. Nápolyban evangélikus kereskedők látogatták a rabokat és intenzív levelezésbe kezdtek a spanyol alkirályal. A holland bécsi követ, Hamel Bruynix egyenesen I. Lipótnak címzett levelet. A különböző fórumok válaszát nem várta meg a holland tengernagy, Michiel De Ruyter, aki 1676. február 11-én kiszabadítja a rabokat.⁸⁶ Ezek után nem sokkal, már 1676. március 26-án kiadja Lipót azt a rendeletét, amelyben kijelenti, hogy az elfogott, börtönbe zárt vagy gályarabnak elhurcolt prédikátorok szabadok és szabadon eltávozhatnak külföldre, Magyarország és az örökös tartományok kivételével.⁸⁷ A holland és svájci segítséggel kiszabadult prédikátorok továbbra is támogatást élveztek, melyben Zürich város játszotta a főszerepet. Még rabságuk idején pénzgyűjtő akció indult a protestáns kantonokban, így ezután is szívesen fogadták a haza még nem térhető száműzötteket, nemcsak a gályáról, hanem a magyar börtönökből szabadultakat is. Akik nem maradtak itt, a többi protestáns

⁸⁵ Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, Gondolat Kiadó, 120-123.o.

⁸⁶http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=category&id=35&layout=blog&Itemid=80

⁸⁷http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=category&id=35&layout=blog&Itemid=80&limitstart=88

államba látogattak és igen jelentős és kiterjedt kapcsolatrendszert kiépítve továbbra is tájékoztatták az európai közvéleményt. A pozsonyi perek és a gályarabság történetét, az ítélet utáni szakaszban a legaprólékosabban Kocsi Csergő Bálint (1647–1700 után) pápai iskolaigazgató által ismerhettük meg, szabadulása után, 1676-ban. Művét Bod Péter fordította magyarra, Kősziklán épült ház ostroma. Kocsi Csergő írásában bemutatja azt az előre megfontolt politikai cselszövényt, amelynek ürügyén a magyarországi protestantizmust kiirtani akarták. Részletesen beszámol az ellenük felhozott vádakról, azokról az etikátlan eszközökről, amelyekkel őket a reverzálisok aláírására, de mindenekelőtt vallásuk elhagyására próbálták kényszeríteni, majd a berencsi, lipótvári, sárvári börtönökben eltöltött hónapokról, a Nápolyig történő elhurcolásukról, a gályarabság pokláról, s végül a holland De Ruyter admirális által való szabadulásukról. Mindezt a történetíró nyugodt tárgyilagosságával, a túlzó pátoszt kerülve adja elő. Művészi megformáltság nélkül is kerek egységet alkotnak a könyv XII. részének mártír-arcképei, annak a 19 prédikátornak tragikus sorsa, akik a rabság során életüket veszítették. De fennmaradtak tőle levelek is, amelyekben segítséget, anyagi támogatást és a környező országoktól közbenjárást próbál kérni.⁸⁸ Beregszászi István losonci lelkész levele is hasonló témájú, melyet feleségéhez írt.⁸⁹ Otrókoci Fóris Ferenc (1648–1718) ugyancsak a kiszabadulás évében, 1676 őszén vetette papírra megrázó élményeit, a Fenevad dühöngése Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyágtevők ellen címen.

III. A per hatása

1. Habsburg politika változása

A prédikátorok tehát biztonságban vannak, hála a német és svájci hittestvérek kiterjedt levelezésének, a hollandok és a brandenburgi választófejedelemnek. Mi történik eközben Magyarországon? Vajon mi játszódhat le az udvar Titkos Tanácsában? Lobkowitzot meneszteni kell, mert kiderül, kémkedett a franciáknak. Távozásával megváltozik a helyzet az udvarban, még a gubernátum kormányzója, Ampringen is úgy véli, Bécs nem igazán ura a helyzetnek. Lépések még nem

⁸⁸ <http://mek.oszk.hu/06200/06208/html/rml5232.html>

⁸⁹ <http://mek.oszk.hu/06200/06208/html/rml5235.html>

történeket, a legfontosabb és legsürgetőbb feladat a bujdosókkal való harcban merül ki, amelyben az uralkodó egyre távolabb kerül a végső győzelemtől. Hiszen amikor felállította a guberniumot, ezzel célja nem kevesebb volt, mint egyedül, magyar befolyás nélkül dönteni a királyságban. De az a stabil helyzet, a megfélemlítettek döbbenete miatt, akkor még alkalmasnak tűnt, mostanra beérve teljesen aláássa az abszolutista törekvéseket. A vallásüldözéssel kapcsolatban Lipót meghozta első pozitív rendeletét, amellyel felszabadította az elítélteket (egyelőre még nem térhettek haza), de ez nem az utolsó a sorban. A kuruc mozgalom ugyanis egyik kényes pontnak éppen a protestánsok üldözését tartja, és majd minden politikai megbeszélés, tárgyalás során felmerül részükről ennek a problémának a megoldása. A Szepesi és a Pozsonyi kamara sem bírt a német katonasággal, ugyanolyan pusztítást végeztek, mint a kurucok. A közigazgatás is romokban hever, a kamarák eladósodtak, nem különb helyzetűek a városok sem. Eközben a törökök újra kezdtek betörni Érsekújvár és Lipótvár környékén, és egyre többször megfogalmazódott, hogy az országban békét kell teremteni, az elégedetleneket ki kell engesztelni, mielőbb nagyobb baj nem történik. A külpolitikai helyzet sem a legjobb, hiszen 1672-től még XIV. Lajos királlyal is harcolnia kellett Lipótnak, ami viszont jó okot adott a francia királynak, hogy segítse a kurucokat. A gazdag támogatás azonban csak addig tartott, amíg Lipót és Lajos nem kötötték meg a nymwegwini békét 1679 februárjában. Ennek hatására viszont a török felé kezd fordulni Thököly, aki egyre nagyobb hatalomra tesz szert és Bécs végre rájön, engednie kell a magyar rendeknek, ezért 1681. április 28-ra összehívja újra az országgyűlést.

Ezen a gyűlésen, ahogy már az előbeszédben is elhangzik, az országban 11 éven keresztül fennálló zavargások alatt hozott bizonyos törvények újratárgyalására és szükség esetén megváltoztatására került sor. Az uralkodó nemcsak az országban fennálló háborgó helyzetet akarta lecsillapítani, hanem egyúttal felesége megkoronázását is szerette volna elfogadtatni a rendekkel. A II. törvénycikkben a gubernium eltörlése és a nádori hivatal visszaállításáról rendelkeznek. Ezután a királynét megillető adók biztosítása a következő cikk, ez is mutatja, mennyire fontos volt Lipótnak, felesége megkoronázása. Ezek után következik egy fontos pont, miszerint magyar ügyeket, magyar tanáccsal együtt kell ezután megvitatni, és a töröknél tartózkodó állandó császári követ mellett ezután magyar követ is részt vesz a tárgyalásokon. Lényeges cikkely az V. is, hiszen az elbocsájtott magyar katonák

visszahelyezéséről szól, tehát a korábban lecsökkentett magyar végváriak visszahelyezését és megfelelő ellátásukat rendezik. A VII. törvénycikkben a német katonák kiviteléről és fegyelmük megerősítéséről beszélnek, ami rengeteg problémát jelentett a lakosságnak, a városoknak. A XI. törvényhelyen szólnak az elmúlt 11 évben elvett javak, térítvények, szerződések sorsáról. Ebben a közbocsánatot olvashatjuk, hiszen lényege az elkobzott javak visszaszolgáltatása a Fiscus által és az ezzel kapcsolatos mindennemű szerződés eltörlése. A XXV. cikkben található az ország protestáns fele által oly régóta várt vallásszabadság visszaállítása, ebben a katolikus mellett az ágostoni és helvét irányzat szabad, erőszaktól és befolyástól mentes gyakorlását mondták ki, a földesúri jogok fenntartása mellett. A témám szempontjából utolsó fontos cikkelyben, a XXVI-ban, amely később még problémákat szült, a templomok visszaadásáról olvashatunk, részletesen meghatározva a különböző eseteket. Ilyen például, ha egy templom már fel van szentelve a katolikusok által, úgy azt nem lehet már visszaadni, ellenben helyet kell biztosítani az új, protestáns templom felépítésének, ezen kívül „artikuláris” helyeket sorol fel, amelyben minden megyében pontosan meghatároz két helységet, egyet a helvét, egyet az ágostoni irányzat képviselőinek.⁹⁰ Ezen törvénycikk érdekessége, hogy a később kiadott magyarázatban (Explanatio Leopoldina, 1691), már azt találjuk, hogy csak és kizárólag ezeken a helyeken szabad a vallásukat gyakorolni.⁹¹

2. Az eperjesi „utóregés”⁹²

Nem tudok eltekinteni a címben jelölt eseménytől, hiszen szervesen kapcsolódik az 1670-től elindult eljárásokhoz, azok utolsó fellángolása, az 1687 márciusa és novembere között, Eperjes városában történt események. Az 1671-től zajló üldözések, templomfoglalások nem kerültk el a várost, a bécsi udvar gazdaságilag is erősen befolyása alá vonta a települést, amely viszont egyre inkább a kuruc mozgalom felé húzott, először titokban, majd 1682-től egyre nyíltabban. A város kiűzte a jezsuitákat, a ferencesek rendházát lerombolta, s egyre-másra küldte Thökölynek a katonákat, vagyis nyíltan a mozgalom mellé állt. 1685-ben azonban Lipót leromboltatta a város védelmét, és a Titkos Tanács úgy határozott, itt a remek lehetőség, a magyar rendek megfélemlítésére és az ellenállás letörésére. Ehhez

⁹⁰ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=2&f=4082&s=200>

⁹¹ <http://lexikon.katolikus.hu/A/artikul%C3%A1ris%20helyek.html>

⁹² Kónya Péter: Az eperjesi véstörvényszék 1687, PVT Bratislava, 1994, 20-32.o., 52-75.o.

megfelelő bűnbaknak minősült a város, mert a közelében tartózkodó Antonio Caraffa tábornok bizonyos leveleket tartóztatott fel eperjesi nemesek és Thököly hitvese, Zrínyi Ilona között. Megvolt tehát a bűnbak, megvolt az indíték, már csak a megfelelő ember kellett, így Lipót februárban megbízta Caraffát a törvényszék felállításával. Ez a város már évszázadok óta a szabad királyi városok sorába tartozott, polgárai igen tehetősek voltak. A lakosság vallási megoszlása szerint a lutheri reformáció hívei voltak többségben. Az 1671-ben kezdődött ellenreformációs hullám Eperjest is elérte. Az evangélikusok templomait elvették, a lelkészeket a kollégium tanáraival együtt elűzték és az iskolát pedig átvették a jezsuiták. Ezek mellett az ellenreformációs intézkedések a városi élet más területein is éreztették hatásukat, így például a városi tanács tagjai csak katolikus vallásúak lehettek, éppen úgy, mint a céhek tagjai, tehát a közigazgatási tisztogatások még most is zajlottak. A város erődítményeit lerombolták és királyi előírás szabályozta a város gazdasági „lehetőségeit”. Így aztán 1675-ben létrejött az engedelmes, a császárnak hű Eperjes, de mindez csak a felszín. A Thököly-felkelés során a város 1682-ig a császáriak kezén maradt. Miután azok feladták a várost, a felfegyverzett lakosok lerombolták a katolicizmus egyik fontos segítőjét, a ferences kolostort. 1682 augusztusától már az új tisztségviselők üdvözölhették a városba jövő Thököly Imrét – aki 1668 és 1670 között a kollégium diákja volt – és ekkor pénzügyi támogatást is nyújtottak neki. Bécs 1683-as sikertelen ostromát követően a város végül is a kurucok kezén maradt. A védők között hajdúk, zsoldosok és polgárok egyaránt harcoltak. Amikor a védők már nem tudták tartani, a városi tanács úgy döntött, feladják. A császáriak viszont nem tartották be a megadás feltételeit. Innen indult el az a folyamat, amely az 1687-es eseményekhez vezetett. Az udvar feltételei nagyon kemények voltak, a várost szinte kirabolták és tetemes mennyiségű adóval sújtották.

A Habsburgok a prédikátorok elleni perek óta nagyon gyakorlattá váltak. A Thököly-felkelés után is valami hasonlót tervezett főleg Kinsky cseh kancellár, Strattmann gróf, birodalmi kancellár és persze a kegyetlenkedő Caraffa tábornok. Az 1686–87-es év igazán kedvező időszak volt, hiszen az ország a törökellenes háború sikereinek lehetett végre tanúja. Az események főszereplője Caraffa tábornok, az Északkelet-Magyarországon állomásozó katonaság fővezére, aki egy új lázadás, szervezkedés körvonalait vélte felfedezni. A munkácsi várvédők és az eperjesiek levélváltásaiból, ami a per alapvető bizonyítéka lett, arra következtetett, hogy az új rebellió központi figurája, vezére, Eperjes városa. Ezt ma már nem tudjuk sem

bizonyítani, sem cáfolni, sajnos a levelek nem maradtak fenn. Kizárólag utalásokat lehet találni arra nézve, hogy léteztek levelek, üzenetek váltása történt ezzel kapcsolatban. Viszont Caraffa tábornoknak sikerült „megtalálnia” a vád koronatanúját, Újhelyi Erzsébet személyében, aki sok mindenre hajlandó volt, persze pénzért. A város erődítményeit közel 10 év után újra lerombolták és a templomokat is újfent elvették. Az újra üldözendő professzorok és a lelkészek megsegítésére a városi szenátus egy tagja által kezdeményezett gyűjtés Caraffa szemében csak egy újabb bizonyíték volt az új felkelés létezéséről. Mindezt jelentette Bécsbe is, de jócskán eltúlozva.

Az uralkodó 1687 januárjának végén döntött a pozsonyihoz hasonló törvényszék felállításáról Eperjesen. Az eljárás célja egy újabb felkelés megelőzése volt. Amint megvolt a király jóváhagyása, a tábornok nekilátott összeállítani a bíróságot. Most egyszerűbben és gyorsabban, bár kevésbé törvényesen lett felállítva az ítélőszék. Tagjai fele részben a katonák, fele részben a polgárok közül kerültek ki. Az eljárás során 60 embert fogtak el – többnyire ártatlanokat – és ezzel elkezdődött az eperjesi véstörvényszék működése. A procedúra kínváltások és kivégzések sorát követelte. Az eljárásban 24 ember vesztette életét, 1687. március 5. és szeptember 12. között. A bevádoltak közül volt olyan, aki már a kínzókamrában bevégezte, többségüket viszont a város terén végezték ki, különleges kegyetlenséggel, így történhetett több nemesember felnégyelése is, ami példa nélküli volt. A per folyamán, hasonlóan az 1674-es eljáráshoz, az vádak alapját a bűnösség feltételezése adta. Az ügynevezett koronatanú állításait itt sem tudták megcáfolni a perbefogottak, nem volt rá lehetőségük sem. A kínzások olyan jól sikerültek, hogy a vádlottak közül sokan bevallották vélt „bűneiket”, hiszen a gazdag polgárok és nemesek kivégzései, halálra kínzásai megfélemlítették nemcsak Eperjest, de az ország egész lakosságát, a magyar főúri rendet is. Thököly egyik kapitányának kínváltása során pedig olyan vallomás született, ami alapján az országnagyok neve is felkerült Caraffa listájára. A tábornok által megvádoltak személye olyan széles réteget ölelt fel és olyan magasra gyűrűzött, hogy még Kollonich Lipót is felháborodott, és persze mindenki félt, egy tényleges felkeléstől. Ezek után az uralkodó rájött, hogy nem feszítheti tovább a húrt és visszahívta vérengző tábornokát, majd az 1687. évi országgyűlésen közbocsánatot hoztak, megszüntették az eperjesi törvényszéket, visszaadták az elvett birtokokat és

kijelentették, hogy hűtlenségi bűnök esetén ezután csak az ország törvényei szerint lehet bíróságot felállítani, ítélni.⁹³

Összegzés

Aki ezt a korszakot, a 16-17. századi Magyarország vallási-politikai összefüggéseit szeretné megérteni, nagyon nehéz fába vágja a fejszét. Bevallom, rengeteg kérdésem volt a dolgot elején és nem érzem úgy, hogy sikerült a magam elé tűzött cél, nem tudtam egyértelműen megragadni egy valamit, amit felmutatva nyugodt szívvel mondhatnám, megvan, ez volt az, ami miatt ennyi perben, ennyi embernek kellett megalázottan elmenekülnie, addigi munkáját feladnia, meghalnia. Szerettem volna megtalálni a „bűnbakot”, legyen az egy személy, egy csoport, egy eszme, de nem erről van szó. Mindenki hibás volt és senki sem. Mai szemmel csak megpróbálhatjuk megérteni a motivációkat de nem tudjuk elképzelni milyen lehetett egy olyan országban élni, ahol egyszerre félnek egy kulturális-vallási szempontból idegen birodalom leigázásától és egy közeli” szomszéd” császári önkényétől. A Habsburgok féltek a töröktől, Magyarország megfelelő védőbástyának bizonyult, de a magyarok ezt a tiszteletet nem akarták tovább. A katolikus rend félt a reformáció által beköltözött új eszmeiségtől, féltette bázisát, féltette az államvallási státuszát. A magyar rendek és az ország lakossága a katolikus egyházat azonosította a császári udvarral, így szinte elnyomót láttak benne, amivel szemben könnyen utat talált a protestantizmus a hívekhez. Attól függően, hogy éppen milyen kapcsolat volt az udvar és a magyar rendek között, vagy a törökhöz, vagy Bécshez fordultak az elégedetlenek. Ez a hezitálás az időszak átmenetiségét mutatja. Valaminek változnia kellett és ehhez mindenki megpróbált hozzátenni valamit, ami vagy jól sikerült, vagy nem. A nemesség tartani akarta addig elért jogait, a katolikus egyház sem maradt el ebben, közben az uralkodók saját fennmaradásuk és területük védelmét féltették, közben megpróbálták egybe gyúrni és egy „kalap alatt” kormányozni a fennhatósága alatt élő különböző népeket. De az alattvalók számokra megszokott, a német szemében oly elavult intézményekhez való ragaszkodás valójában csak az ellenállást jelentette. A Habsburg politika reformkísérleteiben nagyon sok modern, jó dolog volt, de a gazdaságilag lemaradt ország még nem volt elég érett a bevezetésükre, illetve az udvar módszere nem volt sikeres ezen a téren. Ha mindenképpen ki akarok emelni

⁹³ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=2&f=4082¶m=4358#tv4358>

valamit, akkor az a félelem, amely az egész korszakban uralkodott és meghatározta, beszűkítette a gondolkodást, a problémák gyökerének megértését. Számomra ez a legnagyobb tanulsága és aktualitása a témának. Abban a korban, Európa szempontjából is kiemelkedő volt Magyarország, mint az utolsó keresztény védőbástya az Oszmán Birodalommal szemben. Gondoljunk bele, amikor az ország lakossága már jelentősen lecsökkent, a törökkel szembeni harcban minden emberre szükség lett volna, de az összefogás helyett, a protestánsok elleni gyűlölet erősebb volt, mint a töröktől való félelem. Nagyobb veszélyt láttak ezekben a tanokban? Lipót jobban félt a protestáns fejedelmektől, mint a töröktől? A keresztény egyház bizonyosan. A Habsburgok pedig a csehekkel folytatott harcok miatt is tartottak a protestánsok megerősödésétől. Tévedés volt? Nem mondhatjuk, hiszen akkor és ott, a rendelkezésre álló információk alapján ezek a döntések tűntek ésszerűnek és életszerűnek. Egy-egy nagy változás, mindig lemondással és valaminek a megszűnésével jár, amire csak kevesen képesek. Túllépni azokon a korlátokon, melyek tradíció gyanánt fogták az ember elméjét, mint a keresztény neveltetés, nemesi előjogok, abszolutikus uralkodás, mindeddig elfogadott volt. De jött a reformáció eszmerendszere, ami szellemiségében mindezt „támadta”. Meg kellett történnie mindennek, mert a változás mindig fájdalommal jár, de e nélkül nincs továbbhaladás. Talán nem vagyok egyedül azzal, hogy bonyolultsága ellenére is sokkal érthetőbb számomra a 16-17. századi uralkodók és nemes emberek gondolkodása, mint a későbbi korok „felvilágosult” politikusainak döntései. Azt gondolom, hogy a történelemből már illett volna tanulnunk valamit, mint a toleranciát, a megértést, az erőszakos viselkedéstől mentes párbeszédet, amelyeket olyan szépen beemeltünk az idők során törvényeinkbe, a legfontosabbak közé. Mégis sokkal, de sokkal többet kellene a múltba tekinteni, mert azt hiszem, a lényegét még nem sikerült felfedezni, mert azt magunkban kell keresni. Az emberi természetből nem lehet kiirtani a birtoklást, a ma embere ugyanúgy harcol előjogaiért, a hatalom talán fontosabb, mint bármikor volt, s csak remélni lehet, hogy a megfelelő helyen, a megfelelő emberek, a megfelelő időben, megfelelően fognak dönteni életről, halálról. Had fejezzem be Nemeskürty István idézetével: „A múltat nem lehet tőlünk elvenni, de az csak akkor a miénk, ha ismerjük.”

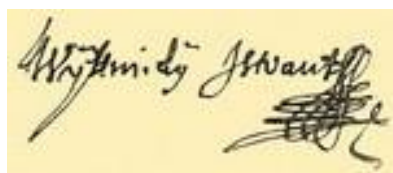
Melléklet

A protestáns gályarabok emlékoszlopa Debrecenben.

Bocskai István emlékszobra Genfben, az első vallástürelmi törvény emlékezetére.

Witnyiedy István aláírása

Kollonich Lipót gróf, esztergomi érsek

EXTRACTUS

Brevis & Verus,

Q U O

Candidè demonstratur A catholico-
rum Prædicantium è Regno Hunga-
riæ Proscriptio, & Degradatio facta esse respectu Re-
bellionis, non autem Religionis; eosdemque Prædican-
tes non in genere, sed in specie convictos, judicatos,
ac legitimè condemnatos esse.

D E D I C A T U S

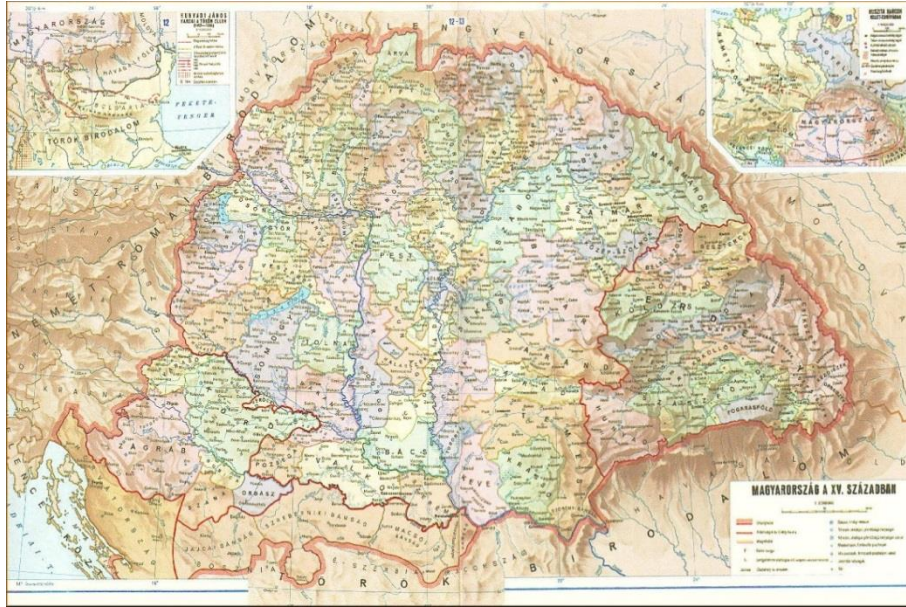
REGIO DELEGATO
JUDICIO POSONIENSI,

*Ab ejusdem Incltyti Judicij Secretario, aëtorum
singulorum conscio, & ex officio omnibus
præsenti,*

TYRNAVIÆ, Mense Martio Anno 1675.

A gályarabper idején kiadott katolikus propaganda nyomtatvány

Magyarország a 15. században

Széttagolva 1606-ban

Szelepcsényi György,
katolikus főpap, később
hercegprímás

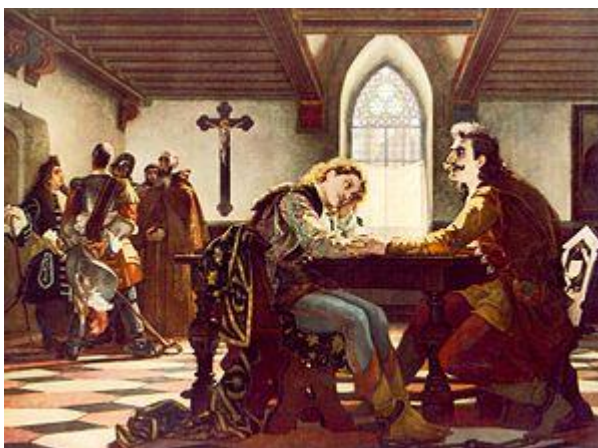
I. Lipót, német-római császár,
magyar király

A szentgotthárdi csata, 17. századi kép

Zrínyi, Vesselényi és Nádasdy a halálos ítélet előtt

Zrínyi és Frangepán a bécsújhelyi börtönben, Madarász Viktor képén

Ampringen Gáspár, a gubernium kormányzója

Thököly a kurucok vezére

Hivatkozott irodalom

Ágoston Gábor-Oborni Teréz: A 17. század története, Pannonica Kiadó, 2000

Balogh József, Tóth László: Magyar leveles könyv I., Corvina, 2001,

Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, Gondolat Kiadó, 1985

Dóka Klára: Oktatási segédanyag a segédlevéltáros és levéltári kezelő tanfolyamok hallgatói részére, Magyar Országos Levéltár, 1998,

Domanovszky Sándor: Magyar művelődéstörténet III. kötet, Szekszárdi nyomda, 1991

Dr. Márki Sándor: Az újkor története, Atheneum rt.,2000,

Dr Sára János: A Habsburgok és Magyarország, Atheneum Kiadó, 2000,

Hegy Klára-Zimányi Vera: Az Oszmán birodalom Európában, Corvina kiadó, 1986

Gerencsér Ferenc szerk.: Magyar történelmi kronológia, Megapress 2000 kft.,

1998Makkai-Mócsy-Szász: Erdély története második kötet 1606-1830-ig, Akadémia

Kiadó, 1986Marczali Henrik: Magyarország története, Atheneum rt., 2000Mezey

Barna: Magyar alkotmánytörténet, Osiris kiadó, 2003

Oborni Teréz: Erdély fejedelmei, Pannonica Kiadó, 2002

Pach Zsigmond Pál: Magyarország története 1526-1686, Akadémiai Kiadó, 1985

Pálffy Géza: Romlás és megújulás 1606-1703-ig, Kossuth Kiadó,2009

Pokoly József: Az erdélyi református egyház története, Franklin Társulat, 1904

S. Varga Katalin: Vitetnek ítélszékre..., Kalligram Kiadó, 2002

Szvák Gyula: Magyarország uralkodói, Pannonica Kiadó, 2003

Tüskés Tibor: Így élt Zrínyi Miklós, Móra Ferenc ifjúsági könyvkiadó, 1973

mek.oszk.hu/02200/0228/html/01/311.html, 2013.04.12

lexikon.katolikus.hu/S/Szent%20Liga.html, 2013.04.14

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1448> ,2013.04.14

www.eokik.hu/data/files/122783351.pdf 2013.04.14

www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=3102, 2013.05.18.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=2&f=4082¶m=4358#tv4358>,
2013.04.17.

www.uni-miskolc.hu/~bolbaju1/1.pdf 2013.04.19.

mek.oszk.hu/01800/01885/html/index5.html 2013.05.19.

<http://www.melte.hu/?q=node/101> 2013.05.24.

www.derimuz.hu/files/konyvtar/MEGY_HAJB_Hbmmk_10.pdf 2013.06.12.

<http://mek.niif.hu/00900/00940/html/doc/c300676.htm> 2013.03.20.

http://www.habsburg.org.hu/files/konyvek/bocskai_3_otodik_fejezet.pdf 2013.04.02.

<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-pazmany.htm> 2013.04.13.

<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-tolerancia.htm> 2013.04.13.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=2&f=3104¶m=3104#tv3104>
2013.06.02.

<http://mult-kor.hu/cikk.php?id=502> 2013.06.02.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=3332> 2013.04.24.

<http://doktori.btk.elte.hu/hist/toma/tezisek.pdf> 2013.04.17.

<http://epa.oszk.hu/00000/00018/00017/02czigany.htm> 2013.04.17.

<http://lexikon.katolikus.hu/L/Lip%C3%B3t,%20I..html> 2013.04.14.

[http://midra.uni-
miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_6179_section_1628.pdf](http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_6179_section_1628.pdf)
2013.05.15.

[http://www.academia.edu/1131851/A_Szepesi_Kamara_szerepe_az_1670-
1674_kozotti_felso-
magyarorszagi_rekatolizacioban_The_Role_of_the_Chamber_of_Szepes_in_the_Re
catholisation_of_Upper-Hungary_1670-1674_.In_Fons_17.2010_3_pp_255-320](http://www.academia.edu/1131851/A_Szepesi_Kamara_szerepe_az_1670-1674_kozotti_felso-magyarorszagi_rekatolizacioban_The_Role_of_the_Chamber_of_Szepes_in_the_Re_catholisation_of_Upper-Hungary_1670-1674_.In_Fons_17.2010_3_pp_255-320)
2013.05.15.

<http://mek.oszk.hu/02300/02333/02333.pdf> 2013.03.24.

<http://mek.niif.hu/00800/00893/html/doc/c400417.htm#v2> 2013.04.14

<http://mek.niif.hu/00000/00060/html/059/pc005911.html#4> 2013.03.15

medk.lutheran.hu/a_Payr_08_Galya_1927.pdf 2013.06.02.

[http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=category&id=35
&layout=blog&Itemid=80](http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=category&id=35&layout=blog&Itemid=80) 2013.05.24.

<http://mek.oszk.hu/06200/06208/html/rml5232.html> 2013.03.04.

<http://lexikon.katolikus.hu/A/artikul%C3%A1ris%20helyek.html> 2013.05.24.

Felhasznált irodalom

Bottyán János: Hitünk hősei, Református Iroda, 1971

E.G.White: Korszakok nyomában, Heritage Library, 1985

Moldova György: Negyven prédikátor, Magvető Könyvkiadó, 1983

Nemeskürty István: Mi magyarok, Dovin művészeti kft., 1989

Péter Katalin: A magyar romlásnak századában, Gondolat Könyvkiadó, 1979

Falvai Róbert: Erdély híres asszonyai, Duna International Könyvkiadó kft., 2012

Tóth István György: Három ország egy haza, Adams kft., 1992

Szvák Gyula: Szürke eminenciások, Kozmosz Könyvek, 1989

Újváry Zsuzsanna: „Nagy két császár birodalmi között”, Gondolat, 1984